

УДК 94(477):355.257.7“1918/1920”(450):929Юхнович

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2026.34.9>

Ігор Срібняк,

д-р іст. наук, проф.,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна

Едуард Ігнатов,

магістр,

голова волонтерської організації «Громада – ОДВ»

Боттануко, Італія

Анна Хлебїна

магістр,

Слов'янська бібліотека, Національна бібліотека Чеської Республіки,

Прага, Чехія

ПОВСЯКДЕННЯ ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ У ТАБОРІ КАССИНО (ІТАЛІЯ), 1918–1920 рр. КРИЗЬ ПРИЗМУ СПОГАДІВ ПОРУЧНИКА ОСИПА ЮХНОВИЧА²

***Анотація.** Метою статті є відтворення особливостей життя і повсякдення полонених українців у таборі Кассіно (Італія) на основі використання спогадів поручника австро-угорської армії Осипа Юхновича з рукописного «Альманаху» (збірки літературних творів авторства самих полонених, який було виготовлено в одному примірнику).*

***Методологія дослідження.** В ході підготовки статті було дотримано принцип історизму, системності, соціокультурного, антропологічного та критично-аналітичного підходів, що дозволило охарактеризувати ширший соціокультурний контекст досліджуваної епохи. Використання методів джерелознавчого аналізу дозволило здійснити ґрунтовний аналіз документу (мемуарів) полоненого офіцера-українця, а застосування ретроспективного методу та контент-аналізу уможливило висвітлити особливості таборового повсякдення української таборової громади в Кассіно.*

***Наукова новизна** дослідження полягає у введенні до наукового обігу цінного джерела (Альманаху), і зокрема спогадів О. Юхновича, що дозволило значно повніше представити різні аспекти життєдіяльності полонених українців (як офіцерів, так і солдатів) у таборі Кассіно – від моменту їх потрапляння в полон та драматичних обставин переправлення бранців до місця їх утримання, і до налагодження національного життя, що реалізувалося шляхом заснування української громади.*

***Висновки.** Автор спогадів проаналізував власне всі форми активізму полонених офіцерів (проведення викладів, заснування бібліотеки, участь у спортивних змаганнях, створення театру, хору та оркестру, для якого були виготовлені музичні інструменти). Полонені*

² Studie „Povsjakdennja polonenych vojakiv-ukrajinciv u tabori Kassino (Italija), 1918-1920 rr. kriz pryzmu spohadiv poručnika Osypa Juchnovyča“ [Everyday life of Ukrainian prisoners of war in the Cassino camp (Italy), 1918-1920 through the prism of the memoirs of Lieutenant Osyp Yukhnovych] vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury České republiky. Statтю «Повсякдення полонених вояків-українців у таборі Кассіно (Італія), 1918-1920 рр. кризь призму спогадів поручника Осипа Юхновича» було підготовлено на основі інституційної підтримки довгострокового концептуального розвитку науково-дослідної організації, наданої Міністерством культури Чеської Республіки – авт.

офіцери-українці намагалися привернути до себе увагу українських державних чинників, пропонуючи використати таборян як ресурс для зміцнення збройних сил УНР. Проте їх звернення так і не були почуті українською військовою дипломатією. Лише на початку вересня 1920 р. полонені українці були перевезені з Кассіно до Чехословаччини.

Ключові слова: полонені українці, альманах, повсякдення, табір Кассіно, Італія.

Постановка проблеми. Обставини перебування полонених вояків-українців у таборах європейських країн в часі Першої світової війни та повоєнне дволіття були позначені значними труднощами, зумовленими недостатнім харчуванням та непристосованістю барачних приміщень до тривалого перебування в них, особливо в зимовий період. Повною мірою це стосувалося й полонених українців зі складу австро-угорської армії, які утримувалися у таборах на теренах Італії. З огляду на географічну віддаленість від України та відсутність в цій країні українських еміграційних осередків полонені були суттєво обмежені у можливості отримання харитативної допомоги. Після завершення війни розпочався процес виїзду полонених різних національностей в рамках репатріаційного процесу, проте евакуація полонених українців довгий час не розпочиналася, що стало наслідком неефективних дій української військової місії в Італії під проводом Олександра Севрюка та відсутності коштів для спорядження транспортів для їх перевезення додому. Цьому також перешкоджала нестабільна військово-політична ситуація в УНР, яка не давала можливості використати українські порти в Чорному морі для прийому репатріантів.

Аналіз досліджень та публікацій. Перші уривчасті інформації про полонених українців у таборі Кассіно були наведені у споминах колишнього його «мешканця» хорунжого П. Гошовського [3, с. 2–3; 4, с. 53–55; 5, с. 10], але ці матеріали слід беззаперечно віднести до розряду джерел. Вивчення обставин перебування полонених українців у таборі Італії було розпочато виходом низки праць представників української діаспорної науки, які працюючи в різних європейських країнах у 1919–1920 рр. мали можливість зблизька спостерігати за ситуацією в таборах [6, с. 13; 7, с. 48; 15, с. 21].

Наступним етапом в опрацюванні цієї теми – щоправда в контексті спроб організації репатріації полонених українців, що здійснювалися заходами Надзвичайної військової місії УНР в Італії – став рубіж ХХ–ХХІ ст., коли світ побачили кілька змістовних розвідок українських істориків [2; 11; 12; 10]. Цінний фактаж про особливості функціонування таборової преси полонених українців у Кассіно (часописів «Полонений» та «Лязароні») був наведений у монографічному дослідженні Н. Сидоренко [9, с.107-129, 191, 201-202]. Окремі факти про перебування полонених галичан в італійському полоні можна

почерпнути зі статті І. Патера [8]. Важливим є те, що проблема перебування полонених українців у таборах Італії під час та після закінчення Першої світової війни вже довгий час була об'єктом наукових зацікавлень італійських дослідників [22; 25; 26; 23].

У контексті вивчення даної теми першорядний інтерес являють ті розвідки, які присвячені безпосередньо перебуванню полонених українців у таборі Кассіно. Відтак видається доцільним згадати про монографію італійського краєзнавця К. Нардоне, яка являє собою найцінніше джерело з історії згадуваного табору – як з огляду на кількість використаних автором архівних документів, так і фотографічних матеріалів [24]. Цінним історіографічним доробком з даної теми також є дві статті І. Срібняка, що були присвячені зображенню різних аспектів таборового повсякдення членів української громади табору Кассіно [13; 14].

Метою статті є відтворення особливостей життя і повсякдення полонених українців у таборі Кассіно, Італія на основі використання спогадів поручника австро-угорської армії Осипа Юхновича з рукописного «Альманаху» (збірки літературних творів авторства самих полонених, який було виготовлено в одному примірнику), матеріали якого вперше вводиться до наукового обігу зусиллями авторів даної статті. Ще одним своїм завданням автори вбачали візуалізацію різних аспектів життя і побуту полонених австро-угорської армії, які утримувалися в Кассіно, і зокрема членів української громади цього табору, для чого ними до статті був доданий великий ілюстративний блок.

Виклад основного матеріалу. Будівництво табору для утримання полонених зі складу австро-угорської армії Кассіно (повна назва – Кассіно-Каїра, Cassino-Caira) поблизу однойменного італійського містечка за 130 км на південний схід від Риму було розпочато весною 1916 р. силами 200 полонених угорців. Для його локалізації була відведена ділянка неправильної шестикутної форми із загальним периметром 1400 кв. м (найдовша сторона – 398 м, чотири бічні – 266 м, 206 м, 145 м та 177 м, замикаюча – 208 м), на якій було збудовано 27 мурованих бараків, покритих двосхилими черепичними дахами. Вони були розташовані в шість рядів (чотири бараки в кожному), за винятком останніх двох (кухень) і ще одного ізольованого, розташованого на південному кінці табору, що призначався для проведення дезінфекції. Табір був поділений на чотири сектори, які відокремлювалися один від одного огорожувальними мурами.

За рік спорудження табору було завершено, і на початку весни 1917 р. він прийняв перших своїх мешканців. Відтак в одному з двох менших секторів

розмістилася таборова комендатура, у другому – полонені офіцери-чехи; у північній (більшій) секції утримувалися полонені офіцери (без різниці національностей), у південній – полонені солдати австро-угорської армії. Весь периметр цієї території був огорожений високим муром [24, с. 5].

Довжина кожного барака становила 84,35 м (ширина близько 11 м), так що їх внутрішня площа складала понад 900 кв. м. У середині офіцерських бараків були облаштовані два ряди кімнат (загалом до 32-х) з одним вікном кожна, що розділялися довгим коридором. У кожній кімнаті мешкало 15-17 офіцерів. Натомість солдатські бараки склалися з чотирьох великих спальних приміщень (на 200 осіб), двох кімнат для унтер-офіцерів і двох інших кімнат. У кухонних приміщеннях були побудовані печі, що призначалися для приготування їжі у великих банях, розрахованих на 50 порцій [24, с. 5].

Між бараками були прокладені широкі алеї, обабіч яких були насаджені дерева і квіти, догляд за яким здійснювали самі полонені. Табір був забезпечений достатньою кількістю води та електрики, у ньому були споруджені душові кімнати, пральні, туалети; був облаштований спортивний зал для проведення гімнастичних вправ та ігрових видів спорту, діяв лазарет. Для забезпечення релігійних потреб полонених дещо пізніше була споруджена каплиця (в центрі внутрішньої стіни табору), богослужіння в якій здійснювалися священниками з монастиря св. Бенедикта. Останні мали право сповідати полонених у всіх секціях табору [24, с. 6].

Умови перебування полонених офіцерів були у таборі досить прийнятними, але насамперед завдяки виплатам обмеженого грошового забезпечення, яке можна було використати для поліпшення харчування (обмінюючи гроші на спеціальні таборові купони). Слід відзначити, що сума виплат для молодших офіцерів була мінімальною і такою, якої ледь вистачало на базові потреби в умовах таборової ізоляції. У вигіднішому становищі перебували старші офіцери (від поручника і вище), які відповідно отримували й вище грошове забезпечення.

Натомість солдати не мали жодних виплат, і з огляду на незвичне харчування (як і його мізерність) та відсутність належної лікарської опіки – ця категорія полонених опинилася у найгіршому становищі. Особливо вони потерпали в зимовий період, бо їх муровані бараки не мали перекриття між власне житловим приміщенням і дахом, не обігрівалися та були вогкими [19, арк. 35]. Не дивно, що в таких умовах життєві сили солдат стрімко підупадали, після чого хвороби (і зокрема тиф) збирали у таборі свої щедри жнива (тільки протягом 1918 – першої половини 1919 рр. у таборі вмерло 111 солдат-

українців) [18, арк.1 зв., 2–4]. Знаючи про такий стан справ у солдатському відділенні полонені старшини-українці прийшли на допомогу своїм землякам, організувавши збір коштів на їх потреби, допоки це не було заборонено італійською військовою владою.

Ще одним виявом національно-громадського активізму полонених старшин-українців стало заснування ними у кінці 1918 р. «Української громади» в таборі, до складу якої увійшли близько 80 таборян. Очолив «Українську громаду» поручник Михайло Гринів [20, арк. 2], а до її управи увійшли поручник Теодор Чернописький, четарі Корнило Крушельницький, Роман Мейський (Мійський), д-р Іван Мельницький, Євген Вацик, хорунжий Іван Бордейний та ін. [16, арк. 2–3]

Завдяки зусиллям членів української організації стало можливим організувати в Кассіно діяльність шкіл та освітніх курсів, хору, оркестру і аматорського театру. Яскравим виявом національного «я» полонених старшин-українців весь час залишались таборова преса, яка об'єднувала таборян та додавала сил для подолання життєвих негараздів у їх повсякденні. Попри всі труднощі її виготовлення – вручну в кількості одного (кількох) примірників кожного випуску таборових видань (журналів «Полонений» і сатирично-гумористичного додатку до нього «Лазароні») – останні ефективно задовольняли попит полонених на інформацію, а крім того виконували надзвичайно важливі в умовах полону організаційно-мобілізаційну та виховну функції. Вже з огляду тільки на саме лише існування таборової «Української громади» мало велике значення не тільки для її членів, але й для усього українського загалу в Кассіно. Діяльність її членів стала прикладом відданого служіння національній справі, яскравим зразком послідовного обстоювання державно-політичних принципів українського самостійництва [13; 14].

«В італійському полоні». Надзвичайно цінним джерелом з історії життєдіяльності української організації в Кассіно є рукописний Альманах [1]³, рішення про видання якого було ухвалено Гуртком полонених старшин-українців «Українська громада» цього табору. Його виготовлення покладалося на редакційний комітет, який діяв у Кассіно протягом 1919-1920 рр. Заходами його членів до уміщення в ньому була зібрана ціла низка цінних матеріалів, у переважній більшості мемуарного та літературно-публіцистичного змісту. Особливу цінність становили додані до Альманаху малюнки авторства двох

³ Зберігається в: Національна бібліотека Чеської Республіки, Слов'янська бібліотека (Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna, NKČR-SK), signatura U 045072. Текст Альманаху в ближчому часі буде відцифрований та виставлений на сайті Національної бібліотеки Чеської Республіки для публічного доступу – авт.

таборових художників – хорунжого Василя Касіяна і Юрія Теодоровича⁴, які дозволяють унаочнити повсякдення полонених галичан у таборі Кассіно.

Внаслідок різних несприятливих обставин (переїзд членів гуртка з Кассіно до табору Ліберець, а потім до Йозефова, ЧСР) процес укомплектування згаданого Альманаху та його видання надовго затягнулися. Ухваливши 13 вересня 1920 р. у Ліберці на своїх загальних зборах рішення про те, що право власності на нього належатиме Науковому товариству імені Шевченка у Львові, громада колишніх полонених старшин-кассінців вже не мала ані сил, ані морального ресурсу для завершення цієї справи. До того ж значна їх кількість була звільнена з табору, і з огляду на це теж не мала можливості долучитися до завершення цього проєкту.

І лише заходами четаря Корнила Крушельницького «кусники» Альманаху все ж таки були зібрані та впорядковані, причому «іза поспішної ліквідації табору (в Йозефові, ЧСР – *авт.*)», він вже не мав «часу витерти плями та олівцеві начерки», але сподівався, що це зможе зробити колись у подальшому «совісний архівар», якому належала би за цю «прислугу» щира подяка⁵. Передавши 26 червня 1925 р. Альманах «в опіку архівови Культурно-Просвітнього-Кружка в Йозефові», К. Крушельницький вважав свою місію завершеною, зберігши для історії надзвичайно цінні свідчення полонених українців у таборі Кассіно.

Серед цілої низки матеріалів, що увійшли до його змісту, увагу авторів цієї статті привернув спогад полоненого офіцера австро-угорської армії поручника Осипа Юхновича⁶ «В італійському полоні», в якому містився стислий опис тих драматичних подій, що спіткали армію Дунайської монархії у кінці жовтня – на початку листопада 1918 р. Як відомо, тоді вона зазнала тяжкої поразки від італійської армії у битві під Вітторіо, які – у взаємодії з союзними силами англійських, французьких та американських військ – зуміли розсікти навпіл австрійський фронт, змусивши розташовані там австро-угорські частини спочатку до відступу, а потім – й до панічної втечі. Власне ця поразка стала прологом падіння й самої Австро-Угорської імперії, яка вичерпала всі свої

⁴ Не вдалось однозначно ідентифікувати, імовірно псевдонім – *авт.*

⁵ Як винуватиця виявлення у 2025 р. у депозитарії і включення до фонду Слов'янської бібліотеки в Празі «Альманаху» хочу особисто щиросердно вибачитися перед Корнилом Крушельницьким за те, що я, як безумовно совісний архівар, не можу витерти його плями та олівцеві начерки, оскільки вони є не лише частиною унікального архівного документу, але і свідцтвом його кропіткої праці – *прим. Анни Хлебної.*

⁶ Ім'я Осипа Юхновича фігурує у «Спису полонених старшин і козаків Українців у таборі полонених Касіно, Італія» (від 13 червня 1920 р.), із зазначення дати і місця його народження (15 лютого 1887 р., с. Помонята, Рогатин на Івано-Франківщині), військової служби («железно-дорожній телеграфічний полк» австро-угорської армії) та фаху «радіотелеграфіст» (див.: ЦДАВО України, ф.4430, оп.1, спр.3, арк.19).

внутрішні ресурси на ведення військових дій проти військ Антанти під час Першої світової війни.

Для значної ж кількості вояків австро-угорської армії ця подія стала початком тяжких випробувань, бо переможці – як згадував О. Юхнович – «з кличем повним тріумфу: «A Roma!...» гнали[...] полонених все даліше в глибину запілля. Обезсилені цілоденними маршами, виснажені безсонністю, голодом і холодом опинилися бранці в тимчасових збірних таборах за боєвою лінією». Перебування в них було сповнено величезних труднощів, бо полонені «спали під шатрами серед зимна. В слід за цим [серед них] почали ширитися хвороби, а десятки нашого козацтва й старшин відходили у шпиталі» [21, с. 22–23].

Але попри це автор допису піднесено (але невідомо чи щиро – *авт.*)⁷ і навіть у дечому патетично відзначав, що «серед цих злиднів кріпила нас надія на скорий поворот до вільної вітчизни. Там бачили ми ряди нашого козацтва під синьо-жовтими прапорами, з його уст доходили до нас звуки могутого народнього гимну. Серце кожного українського полоненого рвалося в рідню сторону, щоби там стати з українським крісом. Одно бажання, одно стремління зеднило старшин і козаків в одну українську громаду. Наше козацтво дивилося на старшин з любовю і довірям, а старшини з гордістю гляділи на своїх братів, повних завзяття і саможертви» [21, с. 23].

Такий рівень національного єднання призвів до усвідомлення полонених українців того, що «тільки кріпка організація, єдність і солідарне прямування» здатні допровадити їх «до ясної мети: «Як найскоріше стати в ряди української армії»», що стало «категоричним імперативом їхньої праці на чужині. І ось залунав поміж українськими полоненими по цілій Італії клич до гуртування в тісні національні кружки. В організації найшли вони моральну піддержку й розраду; співацькі дружини, плекання товариського й духовного життя скріпляли почуття єдності й солідарності. Вислідом цієї організації були невсипущі заходи у італійського правління біля згуртування українських полонених в національні табори, утворення українських військових частин і відправки їх на Україну» [21, с. 25].

Після цих вступних зауваг О. Юхнович перейшов до опису зовнішнього вигляду табору полонених у Кассіно, територія якого була обнесена «довкруги високим муром і кільчастим дротом» та поділена муром на дві частини, які

⁷ Такий скепсис авторів статті обумовлений віднайденою про нього інформацією, яка є настільки ж лаконічною, як і красномовною: «Виїхав до рос[ійської] Совдепії, 28/VI.920» (див.: ЦДАВО України, ф.4430, оп.1, спр.3, арк.2). Можна звичайно припустити, що такий крок О. Юхновича був обумовлений його бажанням вирватися з полону, причому він з якихось причин не вважав для себе можливим повертатися до Галичини, але факт залишається фактом, бо таке його рішення могло мати для нього фатальні наслідки – *авт.*

призначалися для роздільного утримання солдатів та офіцерів. Їх «стерegli так в день як і в ночі італійські вартові, озброєні в кріси (озброєні гвинтівками – *авт.*), у вартових будках, у віддалі 100 м одна від другої та які були приміщені рівно з верхнею муру». На цьому ізольованому просторі «згуртувалося 139 українських старшин, поміж 1600 старшинами иньчих націй і 5000 мужви (солдатів – *авт.*), між которою було й 800 наддністрянських і наддніпрянських козаків» [21, с. 26].

Полонені старшини різних національностей мешкали у бараках, які виглядали назовні як казарми; в них були обладнані окремі кімнати (в кожній розміщувалося 16-17 осіб), що «не рiжнилися нічим від келій у карних заведеннях». Усередині в них «під стінами в два ряди [були] уставлені побіч себе ліжка, що служили полоненим також як стіл і крісло. По середині кожної кімнати висіла одна електрична лямпа о силі 5 свічок або й менше, так, що о читанню і писанню вечером і бесіди не було». В силу цього вечірні часи старшини проводили за розмовами «про пережиті під час війни хвили, а коли зійшлися співаки, тоді гомоніли наші пісні» аж до відбою, після чого «полонені клалися до сну. В його обіймах кожний чув себе щасливим, забував на полон, журбу й тугу» [21, с. 28–29].

Вранці кожному полоненому старшині належала кружка чорної кави, після чого всі збиралися на «проходовій площі», навколо якої оберталося значна частина їх життя. Кожен обирав свій «формат»: «одні задумані, спустивши голову на діл, блукали думками по рідних сторонах, другі знов, розмовляючи між собою, крутилися по площі мов манекіни». З настанням обіду (так само як вечері) старшини збиралися «в осібнім бараці, де містилася велика кухня і дві просторі столові, уряджені в дуже примітивний спосіб: чотири ряди столів, а біля них лавки; при вході стояв буфет, при котрім мож[на] було купити фіги, помаранчі, а від часу до часу і й чоколяду (шоколад – *авт.*)» [21, с. 28–29].

Проте харчування було дуже скудним, і як відзначав О. Юхнович – його «не вистачало до життя», відтак старшини компенсувати нестачу продуктів придбанням харчів у призначених комендатурою табору поставників, але при тому «по дуже високим цінам», хоча і в цьому випадку мало місце максимальне обмеження кількості продовольства. Наслідком цього «ціна харчу постійно підносилася», і полонені «терпіли голод». Проте становище старшин, які мали фіксоване грошове забезпечення від італійської влади, не йшло у жодне порівняння з ситуацією в солдатському відділенні табору. Його мешканці «висохлі від голоду ходили як тіни, тому не диво, що в короткому часі вибух

голодовий і п'ятнистий тиф, що відтак перенісся і між старшин». За підрахунками О. Юхновича – у зв'язку з ослабленням організму через хронічне недоїдання траплялися дні, коли щоденно вмирало до двадцяти солдатів-українців, яких ховали здебільшого в колективних могилах на цвинтарі поблизу табору [21, с. 31].

Автор допису також коротко охарактеризував режим утримання полонених старшин, відзначивши що «свобода в таборі була дуже обмежена». Старшини користувалися привілеєм виходу поза табір – «раз на три місяці або й рідше». У визначений час група з 150 табор'ян у супроводі італійських офіцерів вирушала до монастиря св. Бенедикта на М^{те} Cassino або до найближчого до табору селища Sant'Elia. У цей момент «кождей старшина рвався на прохід, щоби побачити світ і людей та купити хліба й тютюну, що в таборі було дуже тяжко дістати, навіть по дуже високій ціні». Ті ж, хто залишався у таборі, були змушені задовольнятися відвідуванням кантини, з доволі скудним переліком продуктів, що в ній продавалися (і серед них каштани та італійські обарінки) [21, с. 33].

Листування полонених з рідними теж було суворо регламентовано – табор'янам дозволялося відправляти листи чотири рази на місяць, для чого у визначений термін їм видавалися «по два сірі листки», при чому «на такій картці дозволено було написати найбільше 15 стрічок». Дехто з полонених «писали листи й передавали їх тайком італійськими жовнірами і платили їм за надання листа на пошту по 5-10 лірів» (лір італійських – *авт.*). Але такий крок не завжди вдавався «бо італійські старшини перехоплювали в цей спосіб надавану переписку й карали полонених за переступлення закау» (заборони – *авт.*). Лише завдяки сприянню господарю кантини стало можливим налагодити відправку листів (за визначену грошову винагороду) [21, с. 34].

Надзвичайно важливим для полонених старшин було отримання інформації про європейські та світові політичні події, а також ситуацію на фронтах Першої світової війни. О. Юхнович відзначав, що «з початку пускала команда до табору майже всі італійські часописи», так само як і зарубіжні. Завдяки такому розпорядку полонені мали можливість діставати українські часописи з Америки, «L'Ukraine» з Лозанни, а також «Бюлетень» Українського пресового бюро в Парижі. Але вже невдовзі «під впливом політичних подій Поляки постаралися в Римі о здушення українського руху між полоненими в Італії», наслідком чого «затяжіла на нас важка рука таборної цензури». Комендатура табору вдалась до заборони в отриманні усіх українських газет, навіть «Voce dell'Ucraina», яка виходила у Римі на італійській мові. Більше того

– були суттєво обмежено право полонених на листування з Українською військовою місією в справах репатріації полонених, яка прибула до Риму. Службовці комендатури розпочали ледь не тотальну перлюстрацію листів, що надходили полоненим, причому їх особливо цікавила кореспонденція зі США, і «бувало й таке, що витягали з них доляри посилені полоненим їх свояками в Америці». На адресу старшин-українців часто лунали несправедливі звинувачення, а дехто з італійських офіцерів «під впливом польських інтриг» сприймав їх як «апостолів большевизму», інші ж продовжували вбачати в них своїх ворогів – австрійців [21, с. 34–35].

Але попри всі ці обмеження громада полонених старшин-українців знайшла можливості для організації проведення кількох «викладів з області літератури, філософії, права, економії, техніки, популярної медицини та змагу» (тут: спорту, спортивних змагань – *авт.*). Крім того було організовано збір інформації для імпровізованої газети «Нові вісті», яка містила «в собі витяг із усіх часописів, що приходили до нашого табору. Цей часопис відчитував кожного дня на переміну один з членів редакції і в цей спосіб подавав нам до відома всі важніші події цілого світа». Розпочинається видання белетристично-наукового журналу «Полонений», в якому «поміщуються писменні твори[...] з обсягу переважно красного письменства, наукової літератури, малярства й музики». Українська громада також спромоглася налагодити виготовлення гумористично-сатиричного журналу «Лязароні», повного «гумору й сатири, переважно опертих на відносинах життя в полоні» [21, с. 36].

Ще два часописи – «Нові вісті» й «Касінський Українець» призначалися для поширення серед полонених солдат-українців, і «мали на цілі інформувати і наших козаків про найважливіші політичні події в нашій вітчизні й піддержувати в них віру в кращу будучність». Зрозуміло, що справа «видавання цих чотирьох журналів вимагало великої праці й терпеливості», чого не бракувало у членів «Науково-літературного гуртка ім. Івана Франка», які крім цього організовували «літературні гутірки, [...] драматичні вистави й святочні концерти». 16 липня 1919 р. була організована виставка картин таборових художників (Василя Касіяна і Юрія Теодоровича – *авт.*), що залишила «по собі дуже милі спомини між полоненими всіх націй та між італійськими старшинами» [21, с. 37].

За спостереженнями О. Юхновича, кожен старшина займався самоосвітою, підготовлюючи себе до продовження студій у вищій школі. Для послуг цієї категорії полонених була велика бібліотека німецької літератури, що постала в таборі заходами офіцерів-австрійців. Українська громада у свою чергу

ініціювала ідею заснування власної бібліотеки, що було досить непростю справою в умовах полону. Її творення стало можливим після зробленого громадою «зазиву всіх товаришів, щоби вони відступили свої власні книжки загалови й поклали цим угольний (наріжний – *авт.*) камінь під власну бібліотеку». До книжкового зібрання української бібліотеки увійшли німецькомовні книги, що були подаровані тими австрійськими та угорськими старшинами після їх звільнення з табору. Вони були доповнені надходженнями від українських дипломатичних установ у Римі та книгами «від земляків з Америки», після чого загальна кількість (орієнтовно на кінець 1919 р.) вже становила 1300 томів, у т. ч. 250 наукового змісту. Українська громада подбала й про облаштування читальні, на стінах якої були розвішані «образи з краєвидами, карти України а поміж двома вікнами на столі стоїть погруддя Тараса Шевченка, зладжене з глини», а на столах лежали українські часописи, так що кожен з її відвідувачів мав «спромогу інформуватися про події на Вкраїні» [21, с. 38–39].

Весь час важливою складовою культурного життя полонених українських старшин був, на слухну думку О. Юхновича, хор ім. Миколи Лисенка, який «ніс [...] усім нам, на крилах рідних звуків, відраду. Він бадьорив наші втомлені душі все чимсь живучим, все чимсь могутнім». До його складу увійшли 23 таборянина, які «під умілою батutoю дірігента, перенятого музичним хистом і трудолюбивого, виконували зі зрозумінням твори наших композиторів. Прості, чудно звучні, народні мельодії уносили душу бранців у рідні сторони. В ці лісисті Карпати, в долини, застелені золотистим колосом пшениці, що серед них вона почувала себе, хоч на хвилю спокійною і щасливою». Вперше український хор виступив перед таборним загалом 8 лютого 1919 р., а надалі кожної неділі він співав під час служби Божої в таборній каплиці, дехто з хористів причинився до написання «оригінальних музичних творів[...] у формі сольоспівів, вязанок а то й поважних симфоній і кантат, які хор співав на концертах» [21, с. 39–40].

Як унікальна пам'ятка про цей епізод у Альманасі збереглись музичні записи трьох оригінальних вокальних творів, написаних полоненими українцями в Кассіно. Це «Марш Лязаронів» на слова П. Гошовського, «Лунає день» А. Годованського та «Ніч у полоні» Г. Дубика. Музику до всіх творів написав майбутній засновник Українського музичного інституту в Нью-Йорку Іван Недільський (1895-1970) [1, с. 181–200].

Хор активно долучився й до відзначення роковин смерті Тараса Шевченка (9 березня 1919 р.), «величчю і чаром наших пісень збудив[ши] у всіх присутніх

почуття торжественности хвилі». Під час свята українського відродження, що відбулося у таборі 6 квітня 1919 р., хор своїм виступом нагадав полоненим про їх «вітчину, що як раз під той час боролася з найлютішим ворогом», а 29 січня 1920 р. хор провів «з гарним успіхом» концерт у монастирі св. Бенедикта у Монте Кассіно. О. Юхнович відзначав, що істотну допомогу хору надала Українська республіканська капела під керівництвом Олександра Кошиця, заходами якої – за посередництвом української місії в Римі – до табору були передані «цілі партитури» різних українських пісень. Подбали полонені й про музичний супровід, заснувавши «малу музичну капелу» та виготовивши власними засобами цілу низку музичних інструментів (контрабас, віолончель та сім скрипок), які «що до якості та зверхнього вигляду не уступають виробам фахової майстерні». Ще одна скрипка і гітара були передані до табору від Дипломатичної місії УНР у Римі [21, с. 40–42].

Ще одним способом подолання таборової буденності стала гра в шахи, турнір з яких у квітні 1919 р. зібрав настільки значну кількість шахістів, що вони змагалися протягом дев'яти днів. Так само українці були активними, коли йшлося про ігрові види спорту, і особливо футбол. Спочатку українця входили до складу австрійських та угорських «змагових» (спортивних) товариств, а пізніше заснували свій власний «Український спортовий кружок», члени якого регулярно виконували комплекси спортивно-гімнастичних вправ [21, с. 42].

Але попри таку наповненість таборового існування старшин-українців у Кассіно – «були хвилі, коли полонені попадали в крайню апатію, та згодом бадьоро підносили голови й веселіще гляділи в будуччину». Тим не менш внаслідок такої мінливості настроїв декого з таборян опанувала «зневіра у власні сили, їх політичний світогляд далеко відбігає від внутрішніх почувань патріотичного загалу. Згодом висувається у них на перший плян своє «я», матеріальне забезпечення, а меркне ясність ідеялу». І все ж таки «більшість остає вірною молодечому полетові гадок і пориває за собою хитаючихся товаришів і наше козацтво». Така відданість національно-визвольній українській ідеї була обумовлена тим, що старшин єднала «безпосередня велика ціль: стати твердою лавою, піднести в гору синьо-жовтий стяг, згуртувати під ним усіх полонених козаків, пірвати їх за собою і поруч нього з оружжям у руці стати в ряди борців за вітчизну – а змістом цього взриву: «Соборна Українська народня Республіка» в її етнографічних границях. Цей клич був провідною зіркою[...], якою ми дорожили, а за яку так довго довелось нам каратись у полоні» [21, с. 42–44].

Як згадував О. Юхнович, невдовзі після розпаду Австро-Угорської імперії (грудень 1918 р.) полонені старшини-українці звернулися до італійського уряду з проханням надати дозвіл «утворити з полонених український легіон і вислати його у вітчизну», а також шукали контактів з державними установами УНР аби ті підтримали таке їх прагнення. Однак як і в першому, так і в другому випадках полонені не знайшли розуміння, але попри це вони не припиняли своїх спроб налагодити канали зв'язку з українськими громадськими та дипломатичними установами в Італії [21, с. 45].

Кількісне збільшення української організації (до 130 членів) у Кассіно, що настало після переведення групи полонених старшин з Верони 14 січня 1919 р., мало одним із своїх наслідків активізацію зусиль таборян в справі надання матеріальної допомоги солдатам-українцям, які перебували в окремому блоці цього табору. З цією метою вони ухвалюють рішення про добровільне «самооподаткування», виділяючи частину коштів із свого грошового забезпечення та спрямовуючи його на потреби солдат-українців, перебування яких у Кассіно було пов'язане зі «страшними злиднями». О. Юхнович особливо відзначає, що австрійські та мадярські офіцери підтримали таку ініціативу українців, і в свою чергу провели власне «самооподаткування» для збору коштів. Зібрані кошти деякий час використовувалися для закупівлі додаткових продуктів для солдатів, але невдовзі на заваді цьому стала таборова комендатура. Остання (як і італійська влада загалом) безпідставно вважала, що така підтримка може сприяти «воскресінню австрійської монархії». Додатково ускладнював надання допомоги спалах тифу в солдатському відділенні, що загрожував поширитися й на офіцерські бараки. Нарешті – відчутний вплив на політику італійської влади справляли звернення польських урядових чинників, що намагалися максимально притлумити національно-визвольні прагнення галичан з числа полонених [21, с. 46–47].

У цій ситуації полоненим старшинам-українцям не залишалось достатньо простору для самореалізації, але попри всі обмеження вони зуміли налагодити стале листування з послом УНР у Ватикані графом Михайлом Тишкевичем, який, за оцінкою О. Юхновича, весь час «живо співчував нам (полоненим – *авт.*), посилав часописі, а в приватних листах уділяв вказівок, кріпив нас на дусі і розважав. Знаючи нужду полонених, він робив незтомні (невтомні – *авт.*) заходи в італійському правительстві сам або через Апостольський престол, щоби облегчити нашу долю а то й матеріально допомагав полоненим жовнірам» [21, с. 49–50].

Великою мірою ця моральна і фінансова підтримка українського дипломата надихнула більшість старшин-українців «твердо стояти під синьо-жовтим прапором», тому на запит військового міністерства Італії у липні 1919 р. вони висловили бажання повернутися до України (очевидно що йшлося про Наддніпрянщину, бо виїзд до Галичини означав повернення до Польської держави, між тим більшість «кассінців» послідовного декларувала своє небажання визнавати владу останньої). Разом з тим у таборі були й такі, хто вважав цілком прийнятним скористатися такою можливістю і повернутися додому або виїхати до інших європейських країн (Румунії, ЧСР, Австрії). 26 липня 1919 р. 20 таких старшин були виключені зі складу української громади, а їх рішення було класифіковане загалом як таке, що послаблює національну єдність українців. Очевидно що таке рішення було ухвалено й щодо самого О. Юхновича, який, як вже зазначалося, разом з поручником Іваном Дудкою і четарем Іваном Свірським 28 квітня 1920 р. виїхали до «рос[ійської] Совдепії» [17, арк. 2, 5].

Висновки. Отже, спогади О. Юхновича дозволяють значно повніше представити різні аспекти життєдіяльності полонених українців (як офіцерів, так і солдатів) у таборі Кассіно – від моменту їх потрапляння в полон та драматичних обставин переправлення бранців до місця їх утримання, і до налагодження національного життя, що реалізувалося шляхом заснування української громади. Автор спогадів проаналізував власне всі форми активізму полонених офіцерів (проведення викладів, заснування бібліотеки, участь у спортивних змаганнях, створення театру, хору та оркестру, для якого були виготовлені музичні інструменти).

На особливу увагу заслуговують послідовні зусилля офіцерів із розірвання інформаційної блокади, для чого ними було започатковано виготовлення кількох рукописних видань; а також спроби організувати надання обмеженої матеріальної допомоги полоненим солдатам-українцям, що було підтримано й полоненими офіцерами інших національностей, які утримувалися у Кассіно. Ефективним засобом національного згуртування українців у таборі було відзначення пам'ятних дат, і зокрема Шевченківських днів, що також дозволяло зацікавити надбаннями української музично-хорової культури полонених австрійців та угорців.

Весь час свого перебування у таборі полонені офіцери-українці намагалися привернути до себе увагу українських державних чинників, пропонуючи використати таборян як ресурс для зміцнення збройних сил УНР. Проте їх звернення так і не були почуті українською військовою дипломатією, в силу

чого ідея формування українських легіонів з числа полонених не мала шансів бути реалізованою. Зволікання з їх репатріацією призвело до істотного зменшення кількості полонених українців, готових зі зброєю в руках захищати Україну. Зрештою на початку вересня 1920 р. стало можливим здійснити перевезення полонених українців з Кассіно до Чехословаччини, після чого вони були розміщені у таборі Ліберець, в якому вони ще деякий час зберігали свою організаційну єдність, перш ніж обрати для себе різні життєві шляхи (про подальшу долю автора споминів О. Юхновича після його виїзду до більшовицької Росії жодної інформації віднайти не вдалося – *авт.*).

Список використаних джерел та літератури:

1. Альманах 1919.–1920.: Гурток полонених старшин українців «Українська громада» в Кассіно, Італія. – [Кассіно], 1919–1925. – 208 с.
2. Веденєєв Д. Дмитро Дорошенко і «справа Севрюка» / Д. Веденєєв, Д. Бурім // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 1997. – Т.2. – С.434–448.
3. Гошовський П. Два дні / П. Гошовський // Український Скиталець. – Йозефов, 1922. – Ч.12. – С.2–3.
4. Гошовський П. Два поняття громадянських обов'язків (Спомин з італійського полону з Касіно) / П. Гошовський // Український Скиталець. – Відень, 1923. – 1 січня. – Ч.1(23). – С.53–55.
5. Гошовський П. Великдень у таборі Касіні (уривки з повісті-хроніки «Пріджйонія») / П. Гошовський // Український Скиталець. – Відень, 1923. – Ч.7(29). – С.5–11.
6. Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії / Є. Онацький. – Прага, 1941. – 21 с.
7. Онацький Є. По похилій площі: записки журналіста і дипломата / Є. Онацький. – Мюнхен, 1964. – Ч.І. – 152 с.
8. Патер І. Галичани на сербському та італійському фронтах і в таборах військовополонених / І. Патер // З історії західноукраїнських земель. – Львів, 2013. – Вип. 9. – С. 39-60.
9. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження (у 3-х ч.). / Н. Сидоренко. – К., 2000. – Ч. I: Українська таборова періодика часів Першої світової війни. – 202 с.
10. Соловйова В.В. Дипломатична діяльність Української Народної Республіки в Італії та Ватикані / В.В. Соловйова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XIV. – С. 105–113.
11. Срібняк І. Полон в Італії / І. Срібняк // Літопис Червоної Калини: історико-літературний часопис. (Скрипторій історичної прози, т. VIII, 1998). – Львів, 1998. – № 13-15(79-81). – С. 344–357.
12. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність / І. Срібняк. – К., 2000. – С. 52–74.
13. Срібняк І. Табір полонених українських старшин у Кассіно (Італія) у 1919–1920 рр. / І. Срібняк // Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1998. – № 3. – С. 79–83.
14. Срібняк І. Візуалізація повсякдення полонених старшин-українців табору Кассіно (Італія) очима ілюстраторів таборових видань, 1919 – перша половина 1920 рр. / І. Срібняк // Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва. – К., 2019. – № 2. – С. 36–59.

15. Трембіцький В. Всеукраїнське Товариство Червоного Хреста 1918–1923 / В. Трембіцький // Вісті комбатанта. – Торонто, 1972. – Ч.4(60). – С. 16–21.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 4430. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2-3.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4430. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2, 5.
18. ЦДАВО України. – Ф. 4430. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1зв., 2–4.
19. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА України, м. Львів). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 35.
20. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 368. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 2.
21. Юхнович О. В італійському полоні / О. Юхнович // Альманах 1919.–1920.: Гурток полонених старшин українців «Українська громада» в Кассіно, Італія. – [Кассіно], 1919–1925. – С. 19–54.
22. Migliavacca G. Prigionieri di guerra in territori italiani durante la prima guerra mondiale / G. Migliavacca. – Pavia, 1982. – 80 p.
23. Residori S. «Nessuno è rimasto ozioso»: campi di concentramento e prigionieri austro-ungarici in Italia durante la Grande Guerra (1915–1918) / S. Residori. Doctoral Thesis. – Verona, 2017. – 282 p.
24. Nardone C. Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella Prima Guerra Mondiale. I prigionieri dell'esercito austro-ungarico tra reduci e caduti, tra filosofi, letterati e artisti / C. Nardone. – Cassino (Italiano), 2018. – 447 p.
25. Tavernini L. Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento italiani 1915–1920 *Annali* / L. Tavernini / Museo Storico Italiano Della Guerra, 2003. – № 9-11. – P. 57–81.
26. Tortato A. La prigionia di guerra in Italia (1915–1919) / A. Tortato. – Milano, 2004. – 288 p.

References:

1. *Almanakh 1919.–1920.* (1925). Hurtok polonenykh starshyn ukrayintsiv «Ukrayinska hromada» v Kassino, Italiya. [Cassino]. [In Ukrainian].
2. Vyedyenyeyev, D. & Burim, D. (1997). Dmytro Doroshenko i «sprava Sevryuka». *Naukovi zapysky: Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*, 2, 434–448. [In Ukrainian].
3. Hoshovskyy, P. (1922). Dva dni. *Ukrayinskyy Skytalets*, 12, 2–3. [In Ukrainian].
4. Hoshovskyy, P. (1923, 1 sichnya). Dva ponyattya hromadyanskykh obov'yazkiv (Spomyn z italiyskoho polonu z Kasina). *Ukrayinskyy Skytalets*, 1 (23), 53–55. [In Ukrainian].
5. Hoshovskyy, P. (1923). Velykden u tabori Kasini (uryvky z povisti-khroniky «Pridzhyoniya»). *Ukrayinskyy Skytalets*, 7 (29). 5–11. [In Ukrainian].
6. Onatskyy, Ye. (1941). *Ukrayinska dyplomatychna misiya v Italiyi*. Praha. [In Ukrainian].
7. Onatskyy, Ye. (1964). *Po pokhyliy ploshchi: zapysky zhurnalista i diplomata*, Myunkhen, I. [In Ukrainian].
8. Pater, I. (2013). Halychany na serbskomu ta italiyskomu frontakh i v taborakh viyskovopolonenykh. *Z istoriyi zakhidnoukrayinskykh zemel*, 9, 39–60. [In Ukrainian].
9. Sydorenko, N. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverdzhennya (u 3-kh ch.)*. CH. I: *Ukrayinska taborova periodyka chasiv Pershoyi svitovoyi viyny*, Kyiv. [In Ukrainian].
10. Solovyova, V. V. (2002). Dyplomatychna diyalnist Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliky v Italiyi ta Vatykani. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, XIV, 105–113. [In Ukrainian].
11. Sribnyak, I. (1998). Polon v Italiyi *Litopys Chervonoyi Kalyny: istoryko-literaturnyy chasopys*. (Skryptoriy istorychnoyi prozy, t. VIII, 1998), 13-15 (79-81), 344–357. [In Ukrainian].
12. Sribnyak, I. (2000). *Ukrayintsi na chuzhyni. Poloneni ta internovani voyaky-ukrayintsi v krayinakh Tsentralnoyi ta Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy (1919–1924 rr.): stanovyshe, orhanizatsiya, kulturno-prosvitnytska diyalnist*. Kyiv. [In Ukrainian].
13. Sribnyak, I. (1998). Tabir polonenykh ukrayinskykh starshyn u Kassino (Italiya) u 1919–1920 rr. *Visti kombatanta*, 3, 79–83. [In Ukrainian].

14. Sribnyak, I. (2019). Vizualizatsiya povsyakdennya polonenykh starshyn-ukrayintsiv taboru Kassino (Italiya) ochyma ilyustratoriv taborovykh vydan, 1919 – persha polovyna 1920 rr. *Tekst i obraz: aktualni problemy istoriyi mystetstva*, 2, 36–59. [In Ukrainian].
15. Trembitsky, V. (1972). Vseukrayinske Tovarystvo Chervonoho Khresta 1918–1923 *Visti kombatanta*, 4 (60), 16–21. [In Ukrainian].
16. CDIA Ukrayiny, m. Lviv, f.581, op.1, spr.196. [In Ukrainian].
17. CDIA Ukrayiny, m. Lviv, f.368, op.1, spr.80. [In Ukrainian].
18. CDAVO Ukrayiny, f.4430, op.1, spr.2. [In Ukrainian].
19. CDAVO Ukrayiny, f.4430, op.1, spr.3. [In Ukrainian].
20. CDAVO Ukrayiny, f.4430, op.1, spr.4. [In Ukrainian].
21. Yukhnovych, O. (1925). V italiyskomu poloni. *Almanakh 1919.–1920.:* Hurtok polonenykh starshyn ukrayintsiv «Ukrayinska hromada» v Kassino, Italiya, 19–54. [In Ukrainian].
22. Migliavacca, G. (1982). *Prigionieri di guerra in territori italiani durante la prima guerra mondiale*, Pavia. [In Italian].
23. Residori, S. (2017). «Nessuno è rimasto ozioso»: campi di concentramento e prigionieri austro-ungarici in Italia durante la Grande Guerra (1915–1918), Doctoral Thesis, Verona. [In Italian].
24. Nardone, C. (2018). *Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella Prima Guerra Mondiale. I prigionieri dell'esercito austro-ungarico tra reduci e caduti, tra filosofi, letterati e artisti*, Cassino (Italiano). [In Italian].
25. Tavernini, L. (2003). Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento italiani 1915-1920 *Annali Museo Storico Italiano Della Guerra*, 9–11, 57–81. [In Italian].
26. Tortato, A. (2004). *La prigionia di guerra in Italia (1915–1919)*, Milano. [In Italian].

Ihor Sribnyak,

Dr. habil. (History), Professor,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, Ukraine

Eduard Ignatov,

Master's,

Head of the Volunteer Organization «Gromada – ODV», Bottanuco, Italy

Anna Chlebina,

Master's,

Slavonic Library, National Library of the Czech Republic, Prague, The Czech Republic

**DAILY LIFE OF UKRAINIAN PRISONERS OF WAR AT CASSINO CAMP
(ITALY),
1918–1920: THROUGH THE MEMOIRS OF LIEUTENANT OSYP
YUKHNOVYCH**

Abstract. *The purpose of the article is to recreate the features of the daily life of Ukrainian prisoners of war in the Cassino camp (Italy) based on the use of the memoirs of the lieutenant of the Austro-Hungarian army Osyp Yukhnovych from the handwritten «Almanach» (a collection of literary works authored by the prisoners themselves, which was produced in a single copy).*

Research methodology. *Preparation of the article included using the principle of historicism, systematicity, socio-cultural, anthropological and critical-analytical approaches was observed. It allowed authors to characterize the broader socio-cultural context of the studying era. The use of source analysis methods allowed also to conduct a thorough analysis of the document (memoirs) of a captured Ukrainian officer, and the use of the retrospective method and content analysis made it*

possible to highlight the features of the camp daily life of the Ukrainian camp community in Cassino.

The scientific novelty of the study lies in the introduction into scientific circulation of the essential source (the Almanac), including the memoirs of O. Yukhnovych. It allowed a much more complete presentation of various aspects of the life of Ukrainian prisoners of war (officers and soldiers) in the Cassino camp – from the moment of their capture and the dramatic circumstances of the prisoners' transfer to the place of their detention, and to the establishment of community's national life, which was realized through the organization of Ukrainian community institution.

Conclusions. The author of the memoirs analyzed all forms of activism of the captured officers (giving lectures, founding a library, participating in sports competitions, creating a theater, choir and orchestra and even musical instruments making). The captured Ukrainian officers tried to attract the attention of Ukrainian state activists, proposing to use the camp inmates as a resource for strengthening the armed forces of the UNR. However, their appeals were never heard by Ukrainian military diplomacy. Only in early September 1920 were the Ukrainian prisoners of war transported from Cassino to Czechoslovakia.

Keywords: *Ukrainian prisoners of war, almanac, daily life, Cassino camp, Italy.*

Надійшла до редколегії 08.11.2025

Додатки

Додаток 1. Спомини поручника Осипа Юхновича про його перебування у таборі Кассіно, Італія (кінець 1918 – перша половина 1920 рр.)⁸

В італійському полоні

«Чи Ти мене Боже милий на вік забуваєш?
Одвертаєш лице своє мене покидаєш?
Доки буду мучить душу і серце боліти
Доки буде вроз лютий на мене дивитись
І сміятись...»
([Тарас] Шевченко)

Останні проміні заходячого сонця сховалися за шпилі небосяглих Альп, цих камяних сторожів габсбургської монархії, а сумерк (присмерк – *авт.*) осінньої ночі почав укривати своїм серпанком верхи смерекових лісів в проваллю ріки Аси⁹, френцелі¹⁰, та пожовклі винниці (виноградники – *авт.*) в долині Пяви¹¹. Вся природа стала укладатися спокійно до спочинку. Тільки вздовж цілої боєвої лінії, починаючи від адрійського (так у тексті, правильно

⁸ Юхнович О. В італійському полоні // Альманах 1919.–1920.: Гурток полонених старшин українців «Українська Громада» в Кассіно, Італія. [Кассіно], 1925. С. 19-54.

⁹ Правильно: Ауси, італ. Aussa, Ausa – ріка на півночі Італії, в провінції Удіне.

¹⁰ Від польськ. frędzle: *торочки, бахрома*. Термін часто вживався метафорично для позначення смуг чагарників уздовж річок, узлісь, прибережних заростів, меж полів, що в сутінках виглядали як бахрома на межі лісу і виноградників.

¹¹ Правильно: Пьяве, італ.: Piave – ріка на Півночі Італії, в області Венеція. В долині Пьяве відбувається дія роману Е. Гемінгвея «Прощавай, зброе», головний герой якого був поранений при наступі австро-угорської армії.

Адріатичного – *авт.*) моря, здовж берегів Пяви, узгір'ями Семи Громад¹², верхами Адамеля¹³ та Ортлеру¹⁴, аж ген-ген по швейцарську границю ревіли гармати, не вгавав лопіт (тут: гомін, крики – *авт.*) жовнірів, що були приневолені до останньої хвилі боронити розпадаючуся вже австро-угорську імперію. Гук і рев найтящих гранатів, свист куль, зойк ранених, потрясали тишиною ночі, а злучившись в одно, уносилися попід небеса, наче звуки дикого гімну війни, жорстокого ворога людства. Сама природа хотіла закрити перед лицем світа цю страшну картину мордування невинних людей і темною ніччю прикрила поле лютого бою. Та під її покривалом спішать у бій послідні запаси жовнірів. Марширують вони німо і глухо, їх голови вкриті шоломами, в руках кріси (гвинтівки – *авт.*). Спішать вони; тимчасом біля Вітторіо¹⁵ вдираються в австрійські окопи італійські й англійські війська, прориваючи боєву лінію в кількох місцях. Австро-угорські жовніри зневірені в можливість існування монархії, та в тім переконанню, що вже заключено оружне перемир'я, затратили (втратили – *авт.*) під впливом політичних, внутрішніх і зовнішніх подій, та під тягарем злиднів довгої війни свою давню карність (дисципліну – *авт.*), кидали кріси і в утечу шукали рятунку. Противник знав добре про настрій армії, та помимо цього кидав на уступаючих пекольний (так у тексті, пекельний – *авт.*) вогонь тяжкої артилерії, та скорострілів. Десятки літаків спускалися на висоту кількадесяти метрів, добиваючи з гори цих, які бажали утеччю (втечею – *авт.*) уратуватись від смерті, а тяжкі тенки (так у тексті, правильно танки – *авт.*) толочили кроваві трупи потяглих. Ціла боєва лінія захиталася. Велика луна горючих (палаючих – *авт.*) сіл, міст, військових складів зарила далеко-далеко небо, а вибухи амуніційних складів потрясали воздухом і зловіщо відбивалися об верхи Альп. Здавалося, що цей гук збудив із вічного сну поляглих у бою на шпильях М^{те} Габріеле і М^{те} Санто, що так завзято боронили меж Австрії. Збудилися сотки тисячі мерців, перелякані протирали вічі і гляділи на трагедію австро-угорської армії в днях від 25 жовтня до 3 листопада 1918. Станули й кликали до Бога: «за що ми лягли головами, за що ридають наші жінки і сироти-діточки, за що падуть ще нині ці невинні товариші спільної недолі? Зрадили, запродали їх короновані голови!» Гляділи вони на тисячі утікаючих і на неприятеля, котрий в розгарі побіди (розпалі перемоги – *авт.*), о якій він ніколи не мріяв, випереджував самоходами недобитки австро-угорської армії й забирав їх у полон. «Упала Австрія!» говорили одні другим, а це будило в одних тривогу, а у других радість, але кожний питав себе: «Що буде зі мною, чи заберуть в полон, чи може пустять на волю, коли держава розлетілась!» Італійці в своїм тріумфі вірили в побіду. Вона засліпила їх наче малу дитину, в день

¹² Італ. *Altopiano dei Sette Comuni*, також відоме як плато Азіаго (*Altopiano di Asiago*), великий гірський район у Венеціанських Передальпах на півночі Італії.

¹³ Італ.: Adamello, гора.

¹⁴ Італ.: Ortles, нім.: Ortler – найвища гора у східних Альпах, область Трентіно.

¹⁵ Мається на увазі місто Vittorio Veneto, у листопаді 1917 р. вона мало назву *Vimtorio* і було окуповане Австро-Угорщиною (тут був розташований штаб 14-ї австро-угорської армії). Вирішальна битва відбулась 24 жовтня – 4 листопада 1918 р., коли італійські війська за підтримки союзників (британських, французьких та американських дивізій) почала масштабний наступ, форсувавши річку Пьяве. Вже 30 жовтня 1918 р. 8-ма італійська армія увійшла до Вітторіо, фактично розрізавши австрійські сили навпіл. Ця подія стала символом перемоги Італії, і пізніше місто отримало свою сучасну подвійну назву на честь цього успіху – *авт.*

святого вечора, ясно освітлена, повна ласощів ялинка. Однак не були вони цими малими дітьми при ялинці, їх очі жевріли пімстою до своїх безборонних жертв. Наче люті звірі кидалися на них, рабували (грабували, вдавалися до мародерства – *авт.*) їх з останнього, та знущалися над ними. Скільки терпіння знесли полонені від «апостолів» свободи та самоозначення народів, розкажуть колись ширшому загалови очевидці по повероті у вітчизну. З кличем повним тріумфу: «А Roma!...» гнали Італійці полонених все дальше в глибину запілля. Обезсилені цілоденними маршами, виснажені безсонністю, голодом і холодом опинилися бранці в тимчасових збірних таборах за боєвою лінією.

Серед тої страшної хвилі знайшлися і ми українські жовніри в числі около 50.000. Неприготовані станули ми перед доконаним уже фактом, та з огляду на його значіння й наслідки, кожда одиниця мусіла виступати з повною національною свідомістю. Жовніри кождої народности гуртувалися в національні групи а їх провідниками ставали старшини. Яка гіренька (від слова гірка – *авт.*) доля стрінула наших українських полонених в Італії, де слово «Україна» не будило довіря! Чеські та румунські легіонери, котрим з початку віддали італійські влади догляд над полоненими, прямо знущалися над кождим полоненим, якщо він назвав себе Українцем. При нашій мужві станули однак українські старшини, та хоч як мало їх було, все таки зуміли вони згуртувати наших козаків в українські групи, ввести між них лад і порядок, чим звернули на себе увагу італійських старшин.

Гірки були це хвилі в тимчасових таборах. Старшини й козаки терпіли голод і холод, спали під шатрами серед зимна (в холоді – *авт.*). В слід за цим почали ширитися хороби, а десятки нашого козацтва й старшин відходили у шпиталі. Серед цих злиднів кріпила нас надія на скорий поворот до вільної вітчизни. Там бачили ми ряди нашого козацтва під синьо-жовтими прапорами, з його уст доходили до нас звуки могучого народнього гимну. Серце кождого українського полоненого рвалося в рідню сторону, щоби там станути з українським крісом. Одно бажання, одно стремління зеднило старшин і козаків в одну українську громаду. Наше козацтво дивилося на старшин з любовю і довірям, а старшини з гордістю гляділи на своїх братів, повних завзяття і саможертви. Разом чулися ми сильними супроти всіх, тому гірко прийшлося нам розлучатися. На приказ італійських властей козаків поприділювано (призначено – *авт.*) до робіт, а старшин збірано у відокремлені табори.

І так часть українських старшин зібрано в укріпленнях міста Верони, в Генуї, Фльоренції, Касіні (італ.: Cassino, італійська комуна Кассіно в Лаціо, провінція Фрозіноне – *авт.*), Кверчі (італ.: Querceta, Кверчета в Тоскані, провінція Лукка, можливо йшлося про пункт дислокації робочої команди полонених, які працювали на мармурових розробках або фермах навколо поблизу згадуваного містечка – *авт.*) і на Сіцилії. В кождому з цих таборів містилися ще старшини усіх иньчих націй колишньої наддунайської (Австро-Угорської – *авт.*) монархії. Одним з найбільших таборів був табор Касіно. Там перебувало понад 1600 старшин між ними 75 українців; у Вероні було приміщених 55 українських старшин. Иньчі табори були менчі (менші – *авт.*);

треба згадати табор в Кверчі, де находилися наші старшини, полонені ще перед розпадом Австро-Угорщини.

По тих таборах починається життя оперте на тісній організації, яку переводять старшини кожної нації з окрема між собою. Чеські, польські, югославянські, румунські бранці стараються за допомогою своїх закордонних представництв чим мерщій вернутися у свою вітчизну.

Наче далекий відгук великодних дзвонів долітав до українських полонених могутий гомін, що звіщав воскресення їх великого народа. Сповилася димом «галицька волость», забagriлися червоною кровю сині хвилі Дніпра-Словутиці (Славутича – *авт.*). Грімкий гомін визвольної боротьби труснув старинними основами княжого города Перемишля, відбився могутчо об високі хребти хмарами сповитого Кавказу.

Українські полонені відділені від живого світа високим муром і кільчастим дротом, з трепетом у серця вслухувалися в цю чудну музику визвольної борби (боротьби – *авт.*), у вірлиний (орлиний – *авт.*) клекіт борців за волю України. І хоч іноді закрадалися у їхні серця чорна зневіра й одчай – вони не хилилися вниз прапорів. Зрозуміли, що тільки кріпка організація, єдність і солідарне прямування до ясної мети: «Як найскоріше стати в ряди української армії» являється категоричним імперативом їхньої праці на чужині. І ось залунав поміж українськими полоненими по цілій Італії клич до гуртування в тісні національні кружки. В організації найшли вони моральну піддержку й розраду; співацькі дружини, плекання товариського й духовного життя скріпляли почуття єдності й солідарності. Вислідом цієї організації були невсипущі заходи у італійського правління (тут: влади – *авт.*) біля згуртування українських полонених в національні табори, утворення українських військових частин і відправки їх на Україну.

В першій половині січня 1919 р. наступає нове угруповання в таборах полонених старшин. Українців з Верони і з иньчих менчих таборів перевезено до табору в Касіно (провінція Касерта), де було вже 75 наших старшин. В той спосіб дня 12.I.1919. повстає в Італії одна з найбільших громад українських полонених старшин в числі 139. Історія цієї громади вяжеться тісно з історією побуту всіх полонених Українців в Італії. Ця громада піддержувала духа старшин і козацтва й вела перед в усіх політичних міркуваннях і змаганнях.

В долині ріки Рапідо (італ.: Rapido, невелика річка в Центральній Італії) між скелястими хребтами абруцьких гір, у підніжжю гори Касіно (італ.: Montecassino, Monte Cassino, скелястий пагорб на захід від містечка Касіно, приблизно за 120 кілометрів на південь від Риму – *авт.*), на котрій видніє могутча будівля монастиря св. Венедикта¹⁶, при залізничному шляху Рим-Неаполь, лежить невелике містечко: Касіно. Ні зверхнім виглядом, ні своїм положенням не в силі воно приманити ока чужинця, та мимо цього кілька тисяч заплаканих очей поза межами Італії шукало на мапі за цією маленькою місцевістю. Знане стало воно через те, що тисячі полонених бувшої австро-угорської і російської держави коротали там дні гіркої недоли.

¹⁶ Монастир св. Бенедикта Нурсійського в Монте-Кассіно.

Глухо і сумно, лежить під горою Каїро¹⁷, на північ у віддалі двох км від містечка, те місце заслання – «табор полонених», обведений довкруги високим муром і кільчастим дротом, о просторі ½ км². По середині цієї площі тягнеться мур і розділює табор на дві часті: одна призначена для козацтва, а друга для старшин. Полонених стерегли так в день як і в ночі італійські вартові, узброєні в кріси, у вартових будках, у віддалі 100 м одна від другої та які були приміщені рівно з верхнею муру. В тім то замкненім для себе світі згуртувалося 139 українських старшин, поміж 1600 старшинами иньчих націй і 5000 мужви (солдатів – *авт.*), між которою було й 800 наддністрянських і наддніпрянських козаків.

Тут кипіло вже давніше життя: 1600 старшин не сиділи зі заложенними (складеними – *авт.*) руками: тут кипіло життям, наче у великій фабриці. Чеські, румунські і польські старшини з хвилею, коли дісталися в полон, докладали всіх зусиль, щоби чим скорше видістатися на волю і з крісом в руці помагати в будові своєї вітчизни. Вони відїздили у свої національні табори, де гуртовано їх у військові частини й відсилено у вітчизну. Німці старшини (тут йдеться про старшин-австрійців – *авт.*) цілим жаром германської крові кинулися до організації і праці над собою, щоби ні одна одиниця в хвилі розпаду їх вітчизни й всевітньої заверухи не остала для їх народу страчена. Гуртуються вони в різні товариства, маючи до розпорядимости велику бібліотеку, вчать, уряджують наукові курси, виклади, одним словом, куди оком глянеш, бачиш Німців при праці. Вони знають, що цим оружжям побідять колись тих, що їх нині покорили. В цьому самому напрямі йдуть і Маляри, та своєю солідарністю перевищають подекуди перших. Якеж (так в тексті: яке ж – *авт.*) було життя наших старшин, кудою вони йшли, які були їх стремління?

Ціле наше життя розвивалося на тлі відносин у таборі й відносин у нашій вітчизні. Відповідно до цього укладалися наші напрямки політичні, – напрям праці й її вислід. Одні відносини впливали на другі в могутій спосіб і вязали життя і цілість сінусоїди; воно росло, заникало й знова змагалось.

Пригляньмося найперше відносинам касінського табору. Більша часть старшин біла приміщена в бараці ч. 12. В трьох перших кімнатах цього бараку спало нас 51 і ті три кімнати були чисто українські, бо решта наших старшин містилася в більших або менчих громадках по иньчих бараках в суміш з Німцями й Малярами. Бараки й кімнати виглядали на зовні як казарми а в середині не різнилися нічим від келій у карних заведеннях. Під стінами в два ряди уставлені побіч себе ліжка, що служили полоненим також як стіл і крісло. По середині кожної кімнати висіла одна електрична лямпа о силі 5 свічок або й менше, так, що о читанню і писанню вечером і бесіди не було. – Вечером збиралися звичайно старшини біля своїх ліжок і розповідали про пережиті під час війни хвилі, а коли зійшлися співаки, тоді гомоніли наші пісні, так довго, аж поки голос італійської трубки (йдеться про військовий горн для подавання відповідних сигналів – *авт.*) не завізвав нас до спокою. На той знак полонені

¹⁷ Італійською мовою – Cairo, входить до гірської системи Massiccio del Monte Cairo, висота над рівнем моря 1669 м.

клялися до сну. В його обіймах кождий чув себе щасливим, забував на полон, журбу й тугу. – Кожного ранка будився полонений зі сну, сумно поглядав довкруг себе, випив гірку чорну каву, вдягався і спішив на проходову площу, вичікуючи хвилі, доки служачі (як хто їх мав) не упорядкують кімнат. Тут по цій площі снувалися полонені поодинокі або гуртками; одні задумані, спустивши голову на діл, блукали думками по рідних сторонах, другі знов, розмовляючи між собою, крутилися по площі мов манекіни. На обід і вечеру збиралися старшини в осібнім бараці, де містилася велика кухня і дві просторі столові, уряджені в дуже примітивний спосіб: чотири ряди столів, а біля них лавки; при вході стояв буфет, при котрім мож[на] було купити фіги, помаранчі, а від часу до часу і й чоколяду (шоколад – *авт.*), але її ціна могла приманити лише сотників або булавних старшин; другі переходячи попри буфет лише споглядали на нього з-під ока, маючи на думці слова Данте: «Guarda e passa!»¹⁸. Кождий старшина належав до одної з цих столових, з котрих кожда становила для себе окреме економічно-адміністративне тіло під власним зарядом – а називалися вони: групами А-В і С-Д. До кожної з них належало рівне число старшин. Із-за великого числа учасників кожної столової подавано обід і вечерю в трьох наворотах – в кождім по 250 учасників. На чолі кожної групи стояв один старшина – «начальник господарки», а до помочі додані йому були потрібні діловодчики (діловоди – *авт.*). Тих вибирали старшини що три місяці з поміж себе після національного ключа (тут йшлося про присутність поміж ними певної кількості представників усіх національностей – *авт.*). Так отже з самого початку нашого побуту в Касіні в число діловодчиків господарки кожної групи входило й по двої українських старшин. На чолі обох груп як військовий представник цілого табору перед італійськими властями стояв начальник табору вибраний загалом старшин, по змозі найвищий військовим ступнем, затверджуваний італійською командою. В таборі була також кравецька й шевська робітні, аптика (аптека – *авт.*) й купальня. Італійці не мішалися (не втручалися – *авт.*) до нашої господарки, якою заряджували самі полонені а до услуги було нам приділене відповідне число полонених козаків. За свій труд діставали ці служачі від загалу старшини грошеву й харчеву нагороду. Італійська команда доставляла нам щоденно приписані харчеві рації з військових складів а крім цього дозволяли нам купувати деякі средства поживи у назначених доставців. Заряд господарки відтягав від нашої місячної платні належитість за харч а решту грошей виплачував кождому старшині. Ведення господарки вимагало великого труду, посвяти для загалу, витревалості й солідности характеру. По від'їзді Німців до вітчизни, в серпні 1919. р. обняли провід у таборі Мадяри й вели цілу господарку, а в її заряд увійшло тоді й 9 українських старшин. З цею хвилею таборні відносини дотично нашого приміщення значно полипшали. Італійські власти поприділювали нам поодинокі кімнати на 3 або 4 старшини; в таборі стало много (багато – *авт.*) вільного місця, що без сумніву вплинуло на умови нашого життя. В падолисті 1919, по від'їзді Мадярів, весь заряд переходить в наші руки. Здавалося, що цей

¹⁸ З латинської: «Подивився та йди [собі, не затримуйся]».

апарат був організацією, зо своєю силою могла вести життя полонених як найдогіднішим шляхом. Та не так було воно в дійсності. Харчеві рації з військових магазинів були мінімальні й не вистачали до життя, а харчі, які ми купували у назначених доставців по дуже високих цінах, обмежувала таборна команда до найменшої скількості. Наслідок того був такий, що ціна харчу постійно підносилася а ми всі терпіли голод. Щож доперва діялося по другій половині табору перегородженій від нас високим муром, де сиділи наші козаки! Висохлі від голоду ходили як тіни, тому не диво, що в короткому часі вибух голодовий і пятнистий тиф, що відтак перенісся і між старшин. По двацяти домовин виношено щоденно з табору козаків і укладано їх у масові гроби на кладовищу, що лежить около 2 км на північ від табору. Окружене воно високим сірим муром, по середині стоїть капличка а довкола неї могилки й збірні гроби. На кождім гробі похилений маленький хрест – а на ньому виписані назвиська померших далеко від рідної землі, на котрій так бажали спочати (спочити – *авт.*). Ні мати, ні жінка не скропили слізми їх домовини, не ридали за ними дзвони рідної дзвіниці... В брудній подертій одежі, без молитов священика, там в гробах скелистих Аbruців уложено їх тіла на вічний спочинок. Ні одна деревина ні цвітка не прикрашує того сумного місця. Скрізь каміння й каміння притискає тлінні останки, наче тягарем чужої землі. Навіть птичка не залетить в той страшний кут смерти. Лиш від часу до часу застогне й завие тут вітер якби страшним голосом мерців-жертв людського звірства. На тлі муру, на східній стіні кладовища видніє великий кам'яний хрест, на ньому голова спасителя в терновім вінці а в долі напис: «*Nic resurrectionem expectant corpora captivorum, qui in exercitu Austro-Hungarico fuerunt*»¹⁹. Цей хрест виставлено в серпни 1919 заходом всіх полонених старшин без ріжниць нації. Посвячення його відбулося нашим заходом в грудні 1919 і під ним зложили українські старшини великий вінець з живих цвітів. При латинській відправі наш хор віддав честь мученикам. Відтак в січні 1920, коли наш табор відвідав відпоручник Українського Червоного Хреста о. Совітник Сембратович, відправлено там панахиду за померших українських полонених. По скінченню панахиди виголосив наш відпоручник промову прощаючи тлінні останки наших братів – а звуки пісні «Вічная память» – здавалося стрясли гробами померших, щоб вони почули, що в нас память по них не загинула.

Свобода в таборі була дуже обмежена. Поза мури випускали нас раз на три місяці або й рідше. Коли прийшла хвиля виходу поза табор, то збірано нас по 150 і під проводом італійських старшин ішли ми або до монастиря св. Венедикта на М^{те} Cassino, – одного з найбогатших монастирів світа, котрого історія сягає 6 століття – або до поблизького сілця Sant'Elia. Кождий старшина рвався на прохід, щоби побачити світ і людей та купити хліба й тютюну, що в таборі було дуже тяжко дістати, навіть по дуже високій ціні. Була в таборі й кантина; в ній можна було дещо купити – звичайно фіги, помаранчі, каштани, італійські обарінки, які ми називали бубликами то що. Кождий це купував і їв зі смаком.

¹⁹ З латинської: «Тут очікують воскресіння тіла полонених зі складу австро-угорського війська».

Такі обставини не добре ділали (впливали – *авт.*) на нас. Тож не диво, що тою недолею кожний з нас хотів поділитися зі своєю ріднею, що туга домагалася вісток від найдороших – бо чим для полоненого вістка з рідної хати, оцінити може тільки той, хто був у полоні серед тої світової заверюхи, яку ми тоді переживали. Італійські влади дозволяли нам писати чотири рази на місяць до наших родин і в призначених речинцях видавано кожному по два сірі листки. На такій картці дозволено було написати найбільше 15 стрічок. Деякі товариші писали листи й передавали їх тайком італійськими жовнірами і платили їм за надання листа на пошту по 5-10 лірів (лір італійських – *авт.*). Та не все той крок удавався, бо італійські старшини перехоплювали в цей спосіб надавану переписку й карали полонених за переступлення забору (заборони – *авт.*). Тут на руку йшов нам старший кантиняр (господар кантини, буфету – *авт.*). Він забірав від нас листи й надавав їх на пошту. З початку пускала команда до табору майже всі італійські часописи, як також і заграничні. Ми діставали наші українські часописи з Америки, відтак «L'Ukraine»²⁰ з Льозани, і Бюлетин (Бюлетень – *авт.*) українського пресового бюро в Парижі – так, що важніші події в світі а з окрема в нашій вітчизні були нам добре звісні. Та не довго раділи ми тою свободою преси. Коли під впливом політичних подій Поляки постаралися в Римі о здушення українського руху між полоненими в Італії, зтяжила на нас важка рука таборної цензури. Команда табору здержала нам усі українські часописи, навіть «Voce dell'Ucraina»²¹, який виходив у Римі на італійській мові. З боку таборної команди мали ми неабиякі перепони в переписці з нашою місією для справ військово-полонених. Навіть на нашу приватну переписку наложено дуже строгий догляд. В нашій неприсутності отворювали Італійці наші листи – ніби для цензурування змісту, а бувало й таке, що витягали з них доляри посилені полоненим їх свояками в Америці. Неприхильно а навіть подекуди (подекуди – *авт.*) з ненавистю відносилися до нас італійські старшини, бо бачили в нас все ще Австрійців і де могли мстилися на нас. Пізніше, під впливом польських інтриг гляділи на нас таборні влади як на апостолів большевизму, тому й не один гіркий оріх приходилося нам розкусити (тут: зіштовхнутися з різними штучними обмеженнями – *авт.*). В обороні прав полонених виступали ми спільно зі старшинами многих націй. Хоч розпалася австро-угорська монархія а її народи виступили ворожо одні проти других, то всеж таки нас вязали ще спомини, що ми були недавно товаришами зброї (зброї – *авт.*) в цій самій армії.

Мимо цього духова праця в громаді пливе своїм руслом. Відбувається ряд викладів з області літератури, філософії, права, економії, техніки, популярної медицини та змагу (тут: спорту, спортивних змагань – *авт.*). Всі ці курси й виклади відбувалися ізза браку відповідної більшої салі в бараці ч. 12. в наших кімнатах а відтак, коли Німці опустили табор, в одній зі столових. В цих самих кімнатах збираються українські старшини послухати «Нових вістей». Був це

²⁰ Франкомовний місячник про українські справи, який видався протягом 1915-1920 рр. під редакцією В. Степанківського і за сприяння М. Тишкевича.

²¹ «Голос України», тижневик, який видався заходами пресового бюро Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії з червня 1919 і до лютого 1920 рр.

часопис виданий щоденно гуртком старшин, що знали чужі мови. Містив він в собі витяг із усіх часописів, що приходили до нашого табору. Цей часопис відчитував кожного дня на переміну один з членів редакції і в цей спосіб подавав нам до відома всі важніші події цілого світа. Рух духового життя огортає не тільки одиниці, але нас усіх[,] а як вислід цього обяву повстає белетристично-науковий журнал: «Полонений», видаваний заходом нашої громади. В ньому поміщуються писменні твори поодиноких товаришів з обсягу переважно красного писменства, наукової літератури, малярства й музики. Окрім цього виходить гумористично-сатиричний журнал «Лязароні» повний гумору й сатири, переважно опертих на відносинах життя в полоні. З бігом часу видавництво цих журналів переймає тісніший комітет, що видає також для нашого козацтва журнал «Нові вісти» й «Касінський Українець», які мали на цілі інформувати і наших козаків про найважливіші політичні події в нашій вітчизні й піддержувати в них віру в кращу будучність. Ці журнали появлялися в певних відступах (проміжках – *авт.*) часу й лише в однім писанім примірнику. З огляду на технічні труднощі видавання цих чотирьох журналів вимагало великої праці й терпеливості, але добра воля перемагала все. Комітет видавництва покликуював поодиноких старшин до співробітництва а по довшім часі перемінився цей зразу малий комітет в «Науково-літературний гурток ім. Івана Франка». В ньому гуртувалися всі товариші мистці по пері (перу – *авт.*), художники та музики. Вони творять осередок духового життя в полоні. Заходом гуртка відбуваються літературні гутірки, уряджуються драматичні вистави й святочні концерти. Дня 16. липня 1919 уряджують наші мистці виставу картин, що лишила по собі дуже милі спомини між полоненими всіх націй та між італійськими старшинами. Оба наші молоді художники²² заслужили собі на щире признання знатоків штуки, яких чимало було між Німцями й Мадярами.

Крім цієї живої участі в загально-громадянській праці, кожний старшина докладав по змозі всіх своїх сил до самообразування і приготовлювався до пізніших студій. До цього була спроможність, бо в таборі находилася велика бібліотека німецьких старшин, з котрої могли користати всі полонені. Як (тут: наскільки – *авт.*) велике значення мала така інституція, розумів кожний, тому й в нас збудилася гадка заснування української бібліотеки. Переведення цієї гадки в діло було річчю дуже тяжкою. Спровадити українські або чужі книжки до табору було під той час для нас неможливе, бо в першій половині 1919 року ми не мали ніякого получення (сполучення, зв'язку – *авт.*) з рідним краєм, а на спровадження чужих книжок треба було великої суми гроша. Тому старшина нашої громади звернулася з зазивом до всіх товаришів, щоби вони відступили свої власні книжки загалови й поклали цим угольний (наріжний – *авт.*) камінь під власну бібліотеку. Перша сотка в цей спосіб зібраних книжок дала почин українській бібліотеці. Коли Німці й Мадяри опускали наш табір, зложили даром до нашої бібліотеки зі своєї книгозбірні чимало книжок різного змісту, збогачуючи нашу скарбницю, яку в кінці доповнили українські книжки від

²² Йшлося про Василя Касіяна і Юрія Теодоровича.

нашої місії в Римі а також книжки від земляків з Америки. Зараз числить наша книгозбірня 1300 книжок, з котрих 250 є наукового змісту. Рівночасно основується при громаді й читальня, уряджена в дуже поєдинчий (тут: особливий, специфічний – *авт.*) спосіб. Серед кімнати стоять два столи а довкруги них лавки. На стінах образи з красвидами, карти України а поміж двома вікнами на столі стоїть погруддя Тараса Шевченка, зладжене з глини одним із наших художників. На столах лежать українські часописи, що їх тайком перекрадається (так в тексті, очевидно: крадькома передається – *авт.*) в наш табор; старшини сходяться і кожний має спромогу інформуватися про події на Вкраїні.

Підоймою нашого культурного розвитку був хор ім. Миколи Лисенка. В нашому тірпінню ніс він усім нам, на крилах рідних звуків, відряду. Він бадьорив наші втомлені душі все чимсь живучим, все чимсь могутнім. Трицять двох старшин, під умілою батудою дірігента, перенятого музичним хистом і трудолюбивого, виконували зі зрозумінням твори наших композиторів. Прості, чудно звучні, народні мельодії уносили душу бранців у рідні сторони. В ці лісисті Карпати, в долини, застелені золотистим колосом пшениці, що серед них вона почувала себе, хоч на хвилю спокійною і щасливою. Зложення такого хору вимагало много (багато – *авт.*) невсипучої праці, бо не мали ми ні музичних інструментів, ні готових партітур пісень. Невтомна праця дірігента, що складав і гармонізував наші пісні, так, як вони лишилися в його памяти ще з колишніх, вольних часів, ступнево зменчала наші недостачі в нотах. Його заходом появляються в цей спосіб опрацьовані твори пісень народних і церковних. Церковні пісні кожної неділі співав хор підчас богослуження в таборній каплиці. По часі появляються й оригінальні музичні твори старшин у формі сольоспівів, вязанок а то й поважних симфоній і кантат, які хор співав на концертах.

Перший раз виступив наш хор перед ширшим загалом дня 8. II. 1919. р. на концерті народньої пісні. Звуки народніх пісень любо й принадно розливалися між стінами столової (їдальні – *авт.*). Загал слухав їх із зацікавленням, бо більшість його вперве пізнала характер нашої пісні. Концерт повторено по двох тижнях на загальне бажання Німців.

З повагою, гідною свята цілої Соборної [України] стрічала наша громада роковини смерти Тараса Шевченка, дня 9. III. 1919. р. Саме свято розпочалося того-же дня рано академією. Тут знова хор величчю і чаром наших пісень збудив у всіх присутніх почуття торжественности (урочистості – *авт.*) хвилі.

Дня 6. IV. Виступає знова наш хор підчас свята українського відродження. У гарно прибраній салі пишались образи Шашкевича, Котляревського й Федьковича, а хор нагадував нам піснями нашу вітчину, що як раз під той час боролася з найлютішим ворогом. Дня 29. I. 1920 урядив наш хор з гарним успіхом концерт у монастирі о.о. Венедиктинів на M^{te} Cassino. З черги виступив хор дня 9. III. 1920 р. в день роковин Тараса Шевченка, котрі обходили ми торжественно в присутності старшин Югославян, Італійців і висланника

української місії Червоного Хреста в Римі – о. Семибратовича²³. Знова своїм виступом підніс хор вагу торжества в могутній спосіб.

В останніх часах ми одержали від української національної капелі²⁴, за посередництвом української місії в Римі, цілі партитури наших пісень. Це все стає нашим скарбом, що ним ми радіємо й розвеселяємо собі хвилі полону.

Засновується в громаді мала музична капеля. Зложили її полонені старшини власними руками. Крім одної скрипки й гітари від місії у Римі, прочі інструменти власного виробу. Розпоряджуючи в полоні тільки примітивними середниками (тут: засобами – *авт.*), зуміли полонені змайструвати контрабас, чельо (віолончель – *авт.*) й сім скрипок, які що до якості та зверхнього вигляду не уступають виробам фахової майстерні.

За музикою і літературою, шукали полонені старшини забуття у грі в шахи та змагу. Шахістів невдовзі було так багато, що шахові змагання, в квітні 1919 р., тревали 9 днів. Трьох найлучших шахістів нагороджено дипломами. Що до змагу, то цей розвіався гарно. Спершу вправляли Українці в змагових товариствах німецьких і малярських, та по відїзді цих останніх, zaloжили своє окреме товариство: «Український спортовий кружок». Члени кружка грали копаного мяча (футболу – *авт.*) й управляли иньчі галузі змагу. В таборі відбувалася також руханка в двох відділах. Перший відділ вправляв після систему Мілера²⁵, другий після німецько-шведського систему²⁶. В змагу й руханці (комплекс простих фізичних вправ – *авт.*) брало участь около 50 товаришів.

Отже образ внутрішнього життя старшин Українців у таборі в Касіно. Всі умовини такого життя використовували полонені старшини, щоби гартувати духа й тіло на зустріч всяким невзгодинам незнаного будучого. Правда, не йшло те життя з постійною все рівномірною силою. Воно наче нагиналося би, під впливом історичних подій, до ріжних політичних струй. Були хвилі, коли полонені попадали в крайню апатію, та згодом бадьоро підносили голови й веселіще гляділи в будучину. Це колибання (коливання – *авт.*) між ріжними настроями й стремліннями потягало за собою рідні наслідки, в кожному разі не в додатньому значінню. В одних збудилася зневіра у власні сили, їх політичний світогляд далеко відбігає від внутрішніх почувань патріотичного загалу. Згодом висувається у них на перший плян своє «я», матеріальне забезпечення, а меркне ясність ідеалу.

Більшість остає вірною молодечому полетові гадок і пориває за собою хитаючихся товаришів і наше козацтво. Якаж ціль стояла перед нами, які політичні стремління заволоділи українськими старшинами у Касіні? Єднала

²³ Лев Ісидор Сембратович (1880–1939) – священник Української греко-католицької церкви, військовий капелан, український дипломат.

²⁴ Українська республіканська капела під керівництвом Олександра Кошиця, у березні 1919 р. – вересні 1922 р. здійснила концертне турне країнами Європи.

²⁵ Система фізичних вправ Йорена Петера Мюллера, була розроблена на початку ХХ ст. як ефективний комплекс домашніх тренувань з 18 основних вправ, які не потребують спеціальних тренажерів чи великого простору.

²⁶ Шведська система фізичних вправ була спеціально створена для військових після Тридцятирічної війни і базується на використанні спеціального простору з шведською стінкою та іншим знярядям.

нас безпосередня велика ціль: стати твердою лавою, піднести в гору синьо-жовтий стяг, згуртувати під ним усіх полонених козаків, пірвати їх за собою і поруч нього з оружжям у руці стати в ряди борців за вітчизну – а змістом цього взриву: «Соборна Українська народня Республіка» в її етнографічних границях. Цей клич був провідною звздою у наших колибаннях, якою ми дорожили, а за яку так довго довелось нам каратись у полоні.

Початки нашого стремління по конкретному шляху вяжуться із першим місяцем по розпаді австро-угорської держави: в місяці грудні 1918 р. в Касіні й Вероні звертаються українські полонені старшини з меморіялом до італійського правительства о дозвіл утворити з полонених український легіон і вислати його у вітчизну. Щоби поперти наші змагання на чужині, стараємося безумовно ввійти в сполуку з нашим правительством, бо без порозуміння із ним уважали ми нашу працю труднішою. Однак всі наші зусилля в цьому не увінчалися бажаним успіхом: ми не знали де знаходяться наші дипломатичні заступництва (представництва – *авт.*), а сполуки з рідним краєм не було. В який спосіб відносилися під той час наші міродатні (тут: впливові – *авт.*) державні чинники в краю і поза його межами супроти нас полонених? Зовсім пасивно. Лишили нас самих собі, прямо забули за нас. У иньчих народів було противно (протилежно – *авт.*), передовсім у цих, що в них на очах повставала власна держава. Вони знали, де мають глядіти своїх сил – а саме у своїх дітий-жовнярів (жовнірів, від пол.: *żołnierz* – *авт.*). Ці жовняри, під цей час полонені, були цею желізною армією, що на ній ці народи оперлися. Були це жовняри з военною впоєною карністю (дисципліною – *авт.*) і вишколені у війні. А в нас вже в самому почині була наша праця без витиченого (визначеного, накресленого – *авт.*) шляху, й для того наші вороги побили нас нашою власною несвідомістю, нашим незрозумінням великої задачі. Забуті своїми, полишені власним силам (на власні сили – *авт.*) не опускаємо рук. Ріжними дорогами прямуємо до цілі. Нашому гурткові пощастилося вивідатися (дізнатися – *авт.*) про український комітет у Римі, що на його чолі стояв д[обродій] Гриненко. Туди сейчас звертаємося із запитом, чи існує у Італії політична або військова українська місія, що при її допомозі ми могли би ввійти в зв'язь (зв'язок – *авт.*) із нашим правительством, а яка зі своєї сторони підперла би (підперла би – *авт.*) наші стремління у творенні легіонів. Відповідь і то невістачаючу, дістали ми що й на по друге письмо вислане в цій справі.

Гурток у Вероні звертається в справі легіону до наших братів в Америці з проханням о інструкції, як також висилає меморіял до п. Голубовича тодішнього президента З.О.У.Н.Р.²⁷ (на цьому місці, перед літерою «Н» в аббревіатурі змінюється почерк – *авт.*). Але відповідь на сей меморіял не наспіла.

Серед таких змагань наших поодиноких гуртків наступає злука полонених українських старшин з Верони з гуртком в Касіні. Тут, серед тої одноцільної вже громади, скріпилася ідея створення української військової організації. На перших загальних зборах всіх українських старшин в Касіні, дня 14. І 1919 р.,

²⁷ Сидір Тимофійович Голубович (1873–1938) – голова Ради державних секретарів ЗУНР.

на котрих переведено організацію оперту на статутах, виринає знов справа легіонів з цілою своєю стихією. Негаймо висилається меморіал до італійського правительства. Він містить прохання о сконцентровання всіх українських полонених старшин і козацтва в окремих національних таборах, щоби таким робом (тут: чином – *авт.*) зєдинити (об'єднати – *авт.*) всі сили разом і не стратити ні одної української одиниці. На тих самих зборах рішено звернути більше увагу на матеріяльне положення козацтва, яке боролось зі страшними злиднями звязаними з полоном а вслід за тим з пошестними недугами. Тому основано харитативну поміч, яка полягала на добровільнім сподаткованню всіх Українців-старшин відповідними місячними датками. О розвинненню тої акції на цілу Італію не було мови. Нас, 130 старшин стануло перед подавляючо переважаючим числом козацтва. Тому своєю помоччю обняли ми лиш тих наших козаків, що разом з нами були в Касіні, в другій части табору. Дотично підмоги для решти українських полонених вислали ми заклик до американських Українців на руки єпископа Будки²⁸. Його видруковано в однім з українських часописів в Америці. Дальша його доля й успіх невідомий.

За дозволом італійської таборної власти закупували ми деякі середники (засоби – *авт.*) поживи для хорих а відтак один старшина розділював їх між козацтво. Вони принимали сю підмогу зі слізьми вдячності, бо бачили, що це свої рідні їм подають і не один із них довго задержить нас глибоко в своїм серці. На цім місці муситься піднести високу людяність старшин Німців і Мадярів. З фондів, які збирали всі старшини без ріжниці нації на всю мужву, котра з нами перебувала в Касіні, жертвували вони щедрю часть помочі і нашому козацтву, не роблячи ніякої ріжниці в народности. Цікавити буде не одного, які були відносини старшин до козацтва. Щирі і то глибоко щирі. Кожного часу, коли тільки була спромога ми ставали їм розрадою і підмогою в їх гіркій недолі. Ми хотіли їх усіх злучити в одну українську душу, але тут станули на перешкоді таборні власти. Нам старшинам зборонено було стрічатися з козацтвом, бо Італійці боялися з початку воскресення австрійської монархії, відтак поширення тифу. Під кінець на просьбу Поляків старалися здавити взагалі всякий рух між нашими полоненими і посунулися так далеко, що заборонили нам навіть підпомагати хору мужву (допомогати хворим солдатам – *авт.*).

Міжтим пощастилося нам навязати переписку з Америкою. Дістаємо звідти часописи а то й книжки. Згодом входимо в переписку з нашим пресовим бюро в Лозані, відтак з нашими політичними заступниками в Римі - гр[афом] Тишкевичем²⁹ й Антоновичем³⁰ і з делегацією на мирову конференцію в Парижі. Одержуємо численну українську пресу і політичні брошури, що позваляють нам, хоч с'як-так, слідити за ходом подій у вітчизні. Листів з краю ми майже не одержували а чужі часописи подавали неясні або прямо тендеційно ворожі нам вісти в роді таких, як пр[иміром]: «Українці і большевики острілюють Львів із суші і від моря» (L'Ероса, Tribuna).

²⁸ Никита Михайлович Будка (1977–1949) – український церковний діяч, перший єпископ УГКЦ у Канаді.

²⁹ Михайло Станіславович Тишкевич (1857–1930) – голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Ватикані.

³⁰ Дмитро Володимирович Антонович (1877–1945) – голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії.

В січні 1919 зайшла подія, яку прийняли ми з передвчасною радістю, що починається відсилка полонених домів. Іменно прийшов приказ, що полонені священники, лікарі, ветеринарі і студенти медицини мають вертати до вітчизни. Дня 22. січня 1919 р. вони виїздять – між ними і Українці наші товариші. Використовуємо сю догідну хвилю і передаємо ними меморіал до нашого правительства в справі полонених горожан України. З довірям до свого уряду і з надією на скорий поворот, ждемо на відповідні заходи. Однак ми тяжко завелися в своїй надії. Наші влади й говорити не хотіли (підкреслено в тексті – *авт.*) з повернувшими товаришами, меморіал був криком «вопіючого во пустині», – і то в той час, коли вітчизна нас найбільше потрібувала.

Забуті, полишені власній судьбі, серед крайно (вкрай – *авт.*) невідрадних умовин, сиділи ми, 50–70 тисяч українських полонених, вицвіт колишньої австро-угорської армії і бездільно прислухались до вістей з краю. А вістки ці добивали нас, кидали в одчай.

Із півночі заливають Україну большевики. Директорія, після цих вісток у Вінниці а відтак... у Станиславові. В Парижі знова Рада Пяťох по неронському³¹ рішає судьбу Європи. Армія Галера³², що її львину часть творили бувші полонені Поляки з Італії – іде добувати послідного кляптика землі, що був під українською владою – а це, нашої батьківщини. І на наших очах відограється найбільша з трагедій нашої вітчизни, цим страшніща, що ми в роспуці мусіли безпомічно приглядатися цьому здалека. Стояли ми, як зрадою прив'язаний до стовпа син-великан, якого матір в його очах, плюгавить і по чортівськи мучить ворог-кат!

Події кличуть о пімсту до неба а Верзаль³³ (Версаль – *авт.*), мов на глум, віддає цілу Східну Галичину під польське панування.

13. VI. 1919 р. виготовила громада на адресу мирової конференції в Парижі протест (підкреслено в тексті – *авт.*) проти цього насильства над нашою вітчизною, підчеркуючи, що це діється під той час, коли нас, жовнірів України, насильно держиться в полоні. – «Випустіть нас і тоді пробуйте!» – кричало в душі кожного полоненого.

В цих найтяжших хвилях веде громада оживлену переписку з українською мировою делегацією і з гр[афом] Тишкевичем, що був ще тоді представником нашої держави при Апостольському престолі. До першої зверталися ми по вказівки, яке становище заняти нам під тодішню пору, посилали звіти про наше положення і настрої. Відповіді або не приходили цілком, або були такі, що не відповідали нашим бажанням, чи переконанням. Імя гр[афа] Тишкевича остане глибоко записане у серці кожного з нас. Він одинокий з поміж многих осіб, з якими нам доводилося листуватися – живо співчував нам, посилав часописі, а в приватних листах уділяв вказівок, кріпив нас на дусі і розважав. Знаючи нужду полонених, він робив незтомні (невтомні – *авт.*) заходи в італійському

³¹ Від імені римського імператора Нерона (37–68 рр. н.е.), вираз використовується у сенсі: «одноосібне, безвідповідальне, жорстоке і часто примхливе розпорядження життям або долею інших людей, виходячи з власних інтересів, страхів або забаганок».

³² Генерал Юзеф Галлер (1873–1960), пол.: *Józef Haller* – командував т. зв. *Блакитної* армії, сформованої Антантою з полонених поляків у Франції.

³³ Йдеться про Версальський мирний договір.

правительстві сам або через Апостольський престол, щоби об'легчити нашу долю а то й матеріально допомагав полоненим жовнірам.

Ми були свідомі, що нашою поставою і нашим поступованням мусимо доказати не лише вітчизні, але і ворогам, що ми кров від крові й кість від кости цих героїв, що там далеко на Україні, кладуть свої буйні голови – що ми горожани української Республіки. Вертати на волю під иньчим стягом, як під рідним – уважали ми за пониження національної чести. Проте, як старшини, як і козаки, рішилися твердо стояти під синьо-жовтим прапором.

Між тим мир у Верзалі підписано, полонені вертають домів. На приказ італійського міністерства війни з дня 26. VII 1919 звернулася до нас таборна команда з запитом куди кожній полонений хоче вертати. «На Україну» залунав у нас і по всіх таборах клич між старшинами і козацтвом – «під польську владу не підемо».

Та на жаль по кутках гомонів і другий: «Ратуйтеся як хто може»... і вийшов він «на вулицю» з гуртка старшин. Останні події у Парижі не лишилися без сліду на громаді; вона захиталася. І так 5 старшин зголосилося до Галичини, 3 до Румунії, 10 до Чехії, 3 до Австрії. Позірний засуд смерти на Україну – приготовлюваний у Верзалі, послужив їм за оправдання перед їхньою совістю. «Нема чого нам тут сидіти, їдьмо під іменем иньчих націй на волю, там більше поможемо вітчизні». Загал однак не похитнувся. Він стояв на раз занятому становищі. Іменно ми бачили, що кількадесят тисяч людей виїхати гуртом не в силі – а колиб і виїхали, то що жде їх на чужині, в голодній Австрії чи Чехії. А дорога на Україну не була вільна (підкреслено в тексті – *авт.*); вона була під бльокадою антанту. Ми були свідомі цього, що так довго ми сильні, як довго є разом, зєдинені в однім гурті, бо лише тоді можна піддержувати себе взаємно на дусі і впливати на слабші, хитаючися одиниці. Дальше, ми предвиджували, що такий нелюдський мир не може увійти в життя – і події може незадовго навіть, приберуть иньче, прихильніше нашій справі обличчя. Ми надіялися також, що неугнута постанова 50-тисячної маси – вертати лише на Україну (підкреслено в тексті – *авт.*) – спонукає правительство Італії і взагалі Антанту вволити нашу волю. Противно, міркували ми, що коли-б ми розїхалися, кожній на свою руку, у різні держави, то ми ослабили би себе самих, підпали розладду, не згадувати про матеріальні злидні. Руководились ми і цим, що ми, старшини є нерозривно звязані із козацтвом – маємо бути йому за взір (зразок – *авт.*) – і тому самовільно покидати його і лишати без проводу, нам не вільно. Ізза цьої причини загал осуджував навіть тих товаришів, що мали на чужині родини і матеріальну безпеку, або оказували сильну волю одинцем передиратись на Україну.

Тому громада старшин звиває тих 20 товаришів, що зважилися відїхати з чужими націями, до відвічальності і жадає від них відкликання їх рішення. Покликані перед загальні збори, заявили вони, що постанови своєї не змінять, бо уважають її за таку, що не противиться національній чести. Народности своєї перед ніким вони не відрікаються, а їдуть тому, що лише сею дорогою дістануться на Україну. Присутні нап'ятували їхнє поступовання (тут: засудили їх рішення – *авт.*) і дня 26. VII. виключено їх із членів громади. Чи

добрий, чи злий був крок більшості громади, покаже будучність. Нині знаємо, що з цілої двайцятки лише 4 передерлося на Україну, 4 опинилися при українській бригаді³⁴ на Чехах, 5 вступило до польської легії³⁵, 1 до румунської. Інші розсипалися по світу, а кілька ще з них повернуло в Галичину під ляхське (польське – *авт.*) панування. Та все таки стояла громада перед питанням тяжким до (вирішення) розв'язання: «Як довго прийдеться нам ждати тут; куди маємо вести козацтво; як піддержувати на душі сих хорих, заморених голодом десяткованих (тут: вдсятеро зменшених в кількості – *авт.*) тифом людей? На чому опирати їх надію, що недовго покінчатся їхні страждання?» Такі питання мучили душу кожного з нас. Звертаємося по раду до нашої мирової делегації і до гр[аф] Тишкевича.

Дні минали в непевності і знервованню. По таборі кружляли найріжнородіші сплетні (плітки – *авт.*), родились «сензаційні новини дня». Ось раз написав з Риму гр[аф] Волконської³⁶ до своїх трьох «одномишленників», що Польща готова своїх «горожан» і під багнетами перевезти на своє лоно; крок правно нелегальний але невиключений. Чи ж (Чи ж – *авт.*) можливо таке насильство в 20. столітті? Що діяти, як Італія захоче, проти нашої волі, передати нас польським властям?» – питав один другого.

В кінці наспіла відповідь з Парижа і Мирової делегація не відраджує нам вертати під ляхське [польське – *авт.*] панування, ба навіть запевнює, що Поляки нас ані інтернувати, ані до війська брати не будуть. Тим самим виправдує делегація тих товаришів, що відлучилися від громади і виїхали до чужих країв. Із зовсім иньчою порадою відзивається до нас і гр[аф] Тишкевич. Рада його – безумовно гуртом стояти при давнім рішенню і не подаватися до ніяких чужих держав, бо справа нашої державності не є і не може бути програна. Лист його упевнив нас в нашому колибанню, що ми таки на добрій дорозі і тому згідно з козацтвом рішили ми непохитно стояти при заяві, яку раз зложили перед італійською командою. В тім часі відїжджають Німці а з ними 11 українських старшин, котрі разом з нами жили і працювали в полоні – до котрих однак засильно промовив клич «ратуйся, як хто може». –

³⁴ До її складу були зведені всі інтерновані у Німецькому Яблонному військовій частини УГА – *авт.*

³⁵ Очевидно йдеться про польські легіони (Legiony Polskie).

³⁶ Олександр Михайлович Волконський (1866–1934), князь, полковник царської армії, російський військовий дипломат, після 1921 р. – священник Російської греко-католицької церкви, за своїми переконаннями – кондовий українофоб.

Додаток 2. Фотоматеріали

Рис. 1. Загальний вигляд табору полонених Кассіно (Італія), перша половина 1920-х рр. Довідково: 6 липня 1920 р. з табору була репатрійована остання група полонених колишньої австро-угорської армії (усі – українці), і в колишньому концентраційному таборі була розміщена “*La scuola allievi carabinieri*” («Школа курсантів карабінерів»); її урочисте відкриття відбулося 11 листопада 1920 р. (Фотографія з книги: Nardone C. Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella Prima Guerra Mondiale. I prigionieri dell’esercito austro-ungarico tra reduci e caduti, tra filosofi, letterati e artisti. Cassino (Italiano), 2018. P. 22).

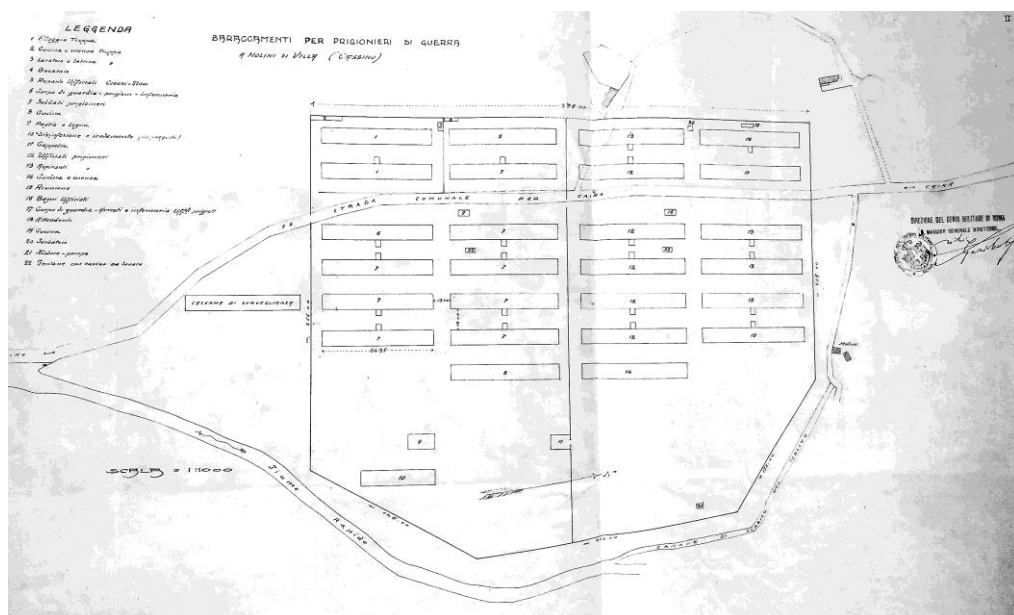

Рис. 2. Схема розташування бараків у таборі Кассіно, з фондів Архіву інституту історії та культури Інженерних військ (Archivio dell’Istituto storico e di cultura dell’Arma del Genio, <https://cultura.gov.it/luogo/istituto-storico-e-di-cultura-dell-arma-del-genio>).

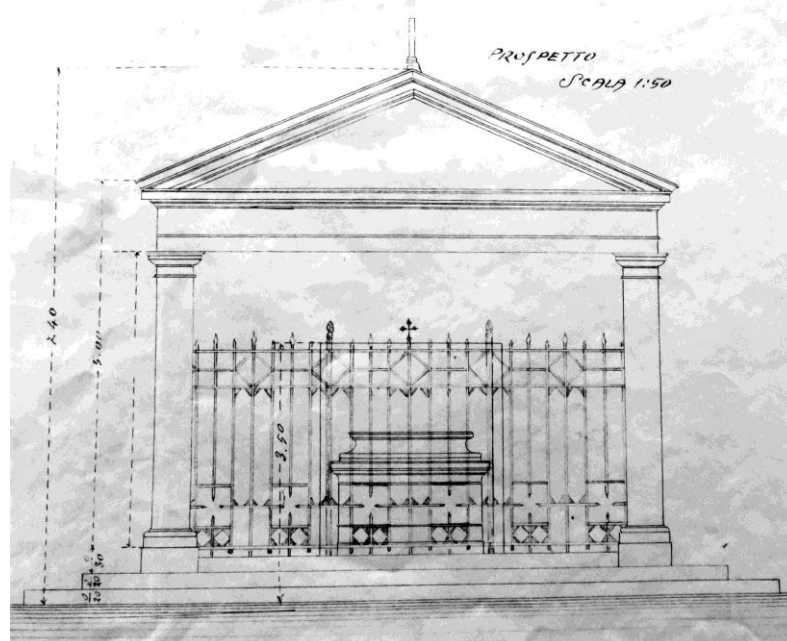

Рис. 3. Креслення таборової каплиці, яка використовувалася для релігійних служб у таборі Кассіно, з фондів Архіву інституту історії та культури Інженерних військ (Archivio dell'Istituto storico e di cultura dell'Arma del Genio).

Рис. 4. Вхідна брама табору Кассіно з італійськими солдатами на варті, березень 1917 р. (Archivio dell'Istituto storico e di cultura dell'Arma del Genio, № 017028.02).

Рис. 5. Будівництво бараків у таборі Кассіно, 1916 р. (Archivio dell'Istituto storico e di cultura dell'Arma del Genio, № 017028.04).

Рис. 6. Участь полонених у виконанні земляних робіт у таборі Кассіно, 1916 р. (Archivio dell'Istituto storico e di cultura dell'Arma del Genio, № 017028.08).

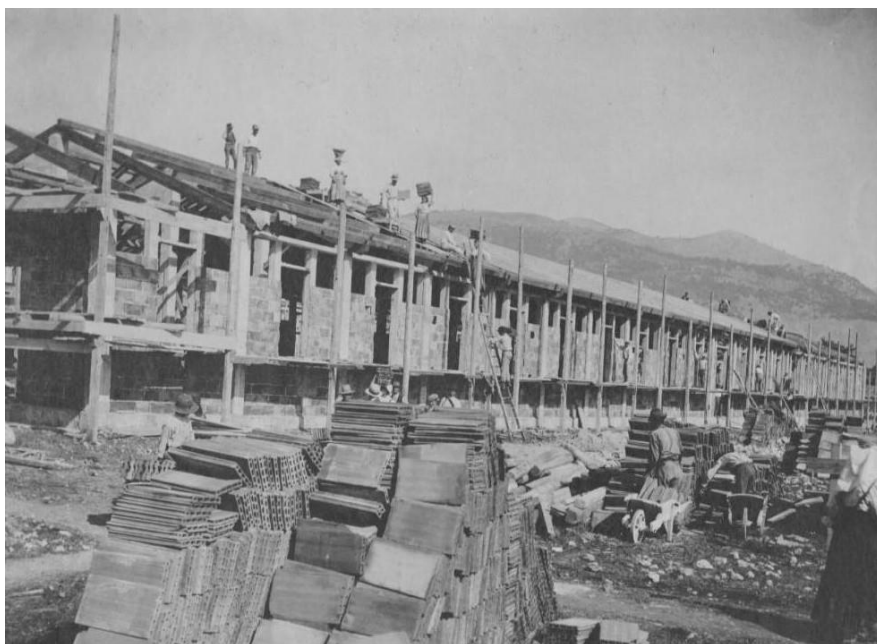

Рис. 7. Монтаж покриття бараків у таборі Кассіно, 1916 р. (Archivio dell'Istituto storico e di cultura dell'Arma del Genio, № 017028.12).

Рис. 8. Робітники та управлінський персонал під час будівництва будинку для особистих потреб полонених у таборі Кассіно, 1916 р. (Archivio dell'Istituto storico e di cultura dell'Arma del Genio, № 017028).

Рис. 9. Монтаж даху на одному із бараків у таборі Кассіно в присутності управителів будівництва, 1916 р. (Archivio dell'Istituto storico e di cultura dell'Arma del Genio, № 017028.16).

Рис. 10. Полонені на плацу табору Кассіно перед каплицею. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії (начальник – Луїджі Марцоккі), 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вікторіо-Венето, № 1712 F https://www.museivittorioveneto.it/museo_della_battaglia.html#).

Рис. 11. Полонені за роботою з догляду за висадженими рослинами перед бараками, з колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вітторіо-Венето, № 1713 F).

Рис. 12. Група полонених офіцерів австро-угорської армії в таборі Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вітторіо-Венето, № 1725 F).

Рис. 13. Група полонених офіцерів австро-угорської армії в таборі Кассіно під час відпочинку. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вітторіо-Венето, № F 1723).

Рис. 14. Група полонених в очікуванні відвідин бані у таборі Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вітторіо-Венето, № 1717 F).

Рис. 15. Полонені за пранням білизни в таборі Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вітторіо-Венето, № 1716 F).

Рис. 16. Вхід до таборового лазарету, табір Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вітторіо-Венето, № 1715 F).

Рис. 17. Полонені вояки в очікуванні контейнерів з їжею, табір Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вітторіо-Венето, № 1711 F).

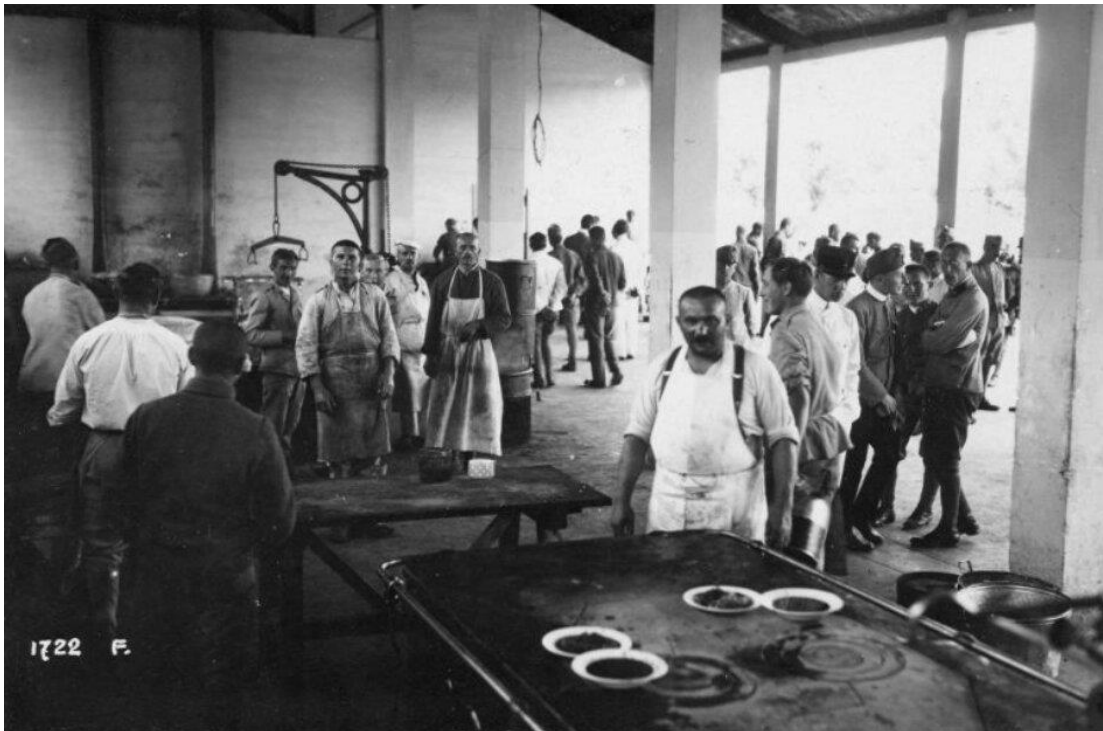

Рис. 18. Полонені офіцери в очікуванні прийому їжі в їдальні, табір Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вітторіо-Венето, № 1722 F).

Рис. 19. Полонені вояки під час транспортування контейнерів з їжею до бараків, табір Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вікторіо-Венето, № 1714 F).

Рис. 20. Прийом їжі полоненими вояками у таборі Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вікторіо-Венето, № 1718 F).

Рис. 21. Отримання полоненими посилок на таборовому поштовому відділенні, табір Кассіно. З колекції фотоматеріалів Фотографічного відділу Верховного командування Королівської італійської армії, 1–15 червня 1918 р. (з фондів «Музею битви» у Вікторіо-Венето, № 1719 F).

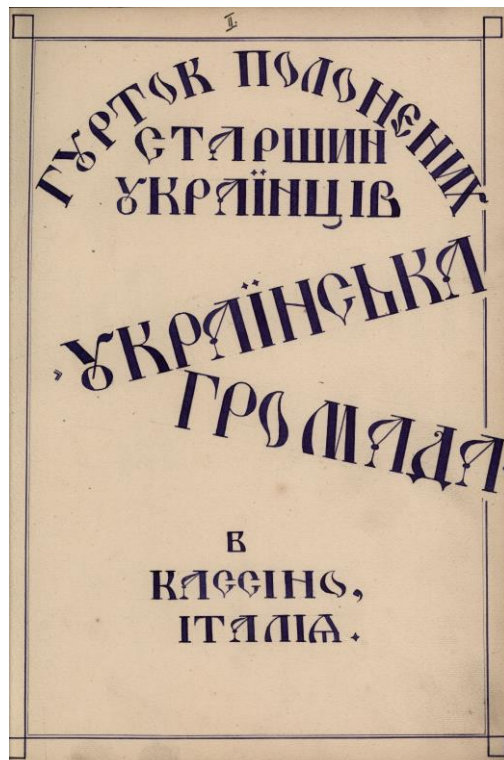

Рис. 22. Титульна сторінка збірки «Альманах 1919.–1920.», матеріали до якого були зібрані заходами Гуртка полонених старшин українців «Українська громада» в Кассіно, Італія (упорядкована заходами К. Крушельницького в Українському військовому таборі Йозефов, ЧСР), 1925 р. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), U 045072.

Рис. 23. Підтитульна сторінка збірки «Альманах 1919.–1920.», Український військовий табір Йозефов, ЧСР, 1925 р. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), U 045072.

Рис. 24. Алгоритичний образ України (у вигляді жінки-українки у національному вбранні з терновим вінцем на голові, яка несе хрест дорогою на Голгофу (графіка), автор – Василь Касіян, Кассіно, 24.6.1920, с. 5 «Альманаху 1919.–1920.», Український військовий табір Йозефов (ЧСР), 1925 р. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), U 045072.

Рис. 25. Василь Касіян, автопортрет (в повний зріст) в образі «лязароні» (з італ.: обірванець), табір Кассіно, 8 грудня 1919 р. (с. 181 «Альманаху 1919.–1920.»). Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, U 045072.

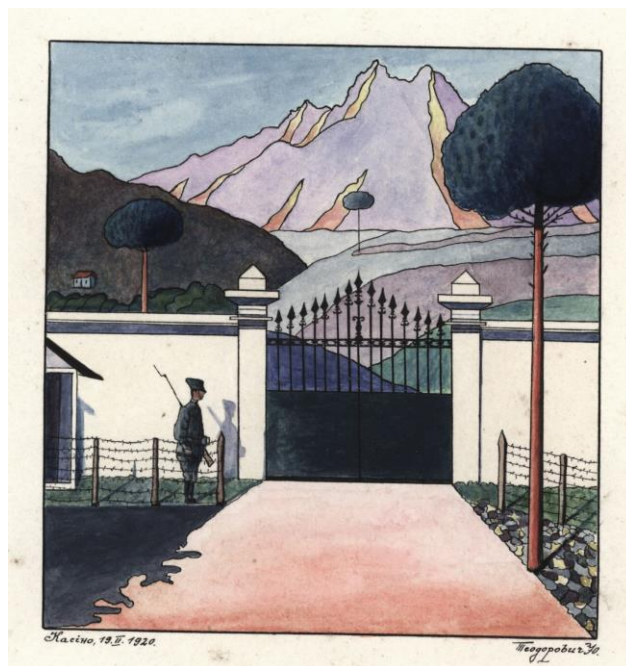

Рис. 26. Брама табору з вартовим, табір Кассіно, 19 лютого 1920 р. (малюнок Ю. Теодоровича, с. 201 «Альманаху 1919.–1920.»). Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, U 045072.

Рис. 27. Одна з «вулиць» у таборі Кассіно, грудень 1919 р. (малюнок В. Касіяна, с. 203 «Альманаху 1919.–1920.»). Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, U 045072.

Рис. 28. Одна з «вулиць» у таборі Кассіно в барвах осені, жовтень 1919 р. (малюнок Ю. Теодоровича, с. 205 «Альманаху 1919.–1920.»). Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, U 045072.

Рис. 31. Видгляд одного з бараків табору Кассіно, акварель невідомого художника, 1919 р. (з фондів Художньо-меморіального музею Василя Касіяна у Снятині, Україна).

Рис. 32. Полонені на відпочинку в таборі Кассіно, акварель В. Касіяна, 12 червня 1919 р. (з фондів Художньо-меморіального музею Василя Касіяна у Снятині, Україна).

Рис. 33. Автопортрет Василя Касіяна (акварель), табір Кассіно, 1 червня 1920 р. (з фондів Художньо-меморіального музею Василя Касіяна у Снятині, Україна).

Рис. 34. Прихід весни в таборі Кассіно з алегоричною постаттю Смерті (в чорному) в центрі на першому плані та поховальною процесією на другому. Акварель В. Касіяна, 23 березня 1920 р. (з фондів Художньо-меморіального музею Василя Касіяна у Снятині, Україна).

Рис. 35. Полонені чекають на рештки від обіду біля таборової їдальні, малюнок В. Касіяна гуашшю, 1919-1920 рр. (з фондів Художньо-меморіального музею Василя Касіяна у Снятині, Україна).

Рис. 36. Футбольна команда полонених офіцерів-українців у таборі Кассіно, 1919-1920 рр. У центрі – в чорному однострої Корнило Крушельницький (сидить), який у день проведення матчу здійснював його суддіство. (З приватного архіву Корнило Корниловича Крушельницького, сина К. Крушельницького).

Рис. 37. Титульна сторінка рукописного журналу «Lazzaroni», № 8–9, січень 1920 р., малюнок невідомого художника з підписом «Тому св. Николай у неволі помагай.... гай- .. гай- .. Николай!» (з фондів Бібліотеки Університету Торонто, Канада).

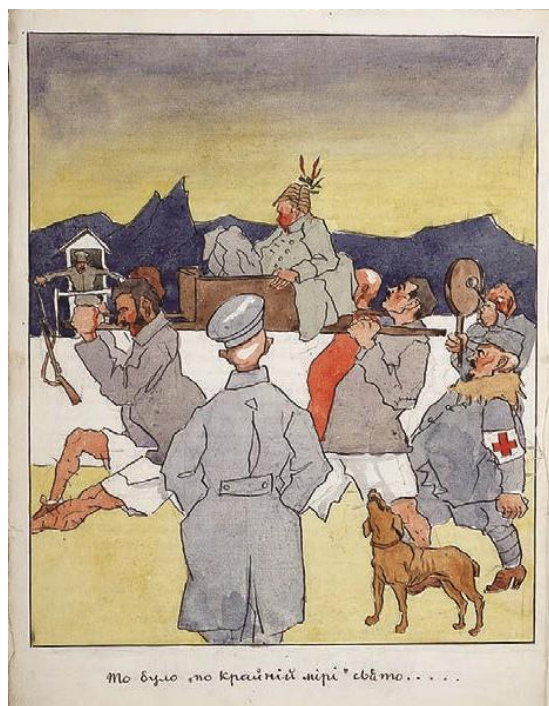

Рис. 38. Малюнок невідомого художника з підписом «То було, «по крайній мірі» свято...», на якому відтворена одна із сцен таборового життя – можливо госпіталізація одного із полонених із психічним розладом. З рукописного журналу «Lazzaroni», № 8–9, січень 1920 р. (з фондів Бібліотеки Університету Торонто, Канада).

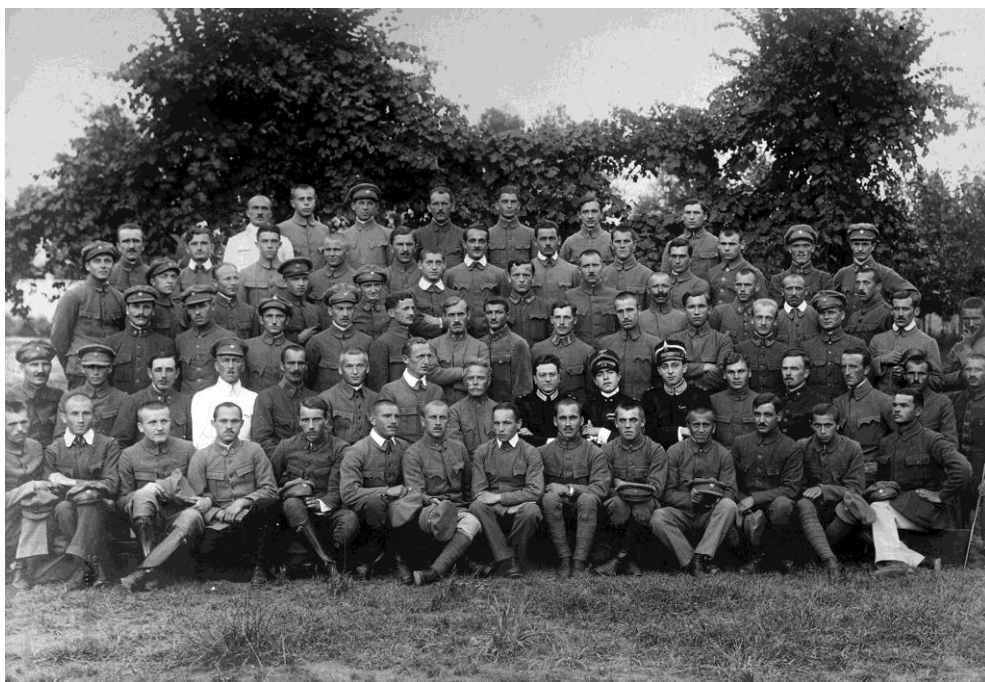

Рис. 39. Групове фото полонених офіцерів-українців у таборі Кассіно (1919-1920), в центрі – в чорних одностроях сидять троє італійських офіцерів. Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, А-98, од. обл. 262.

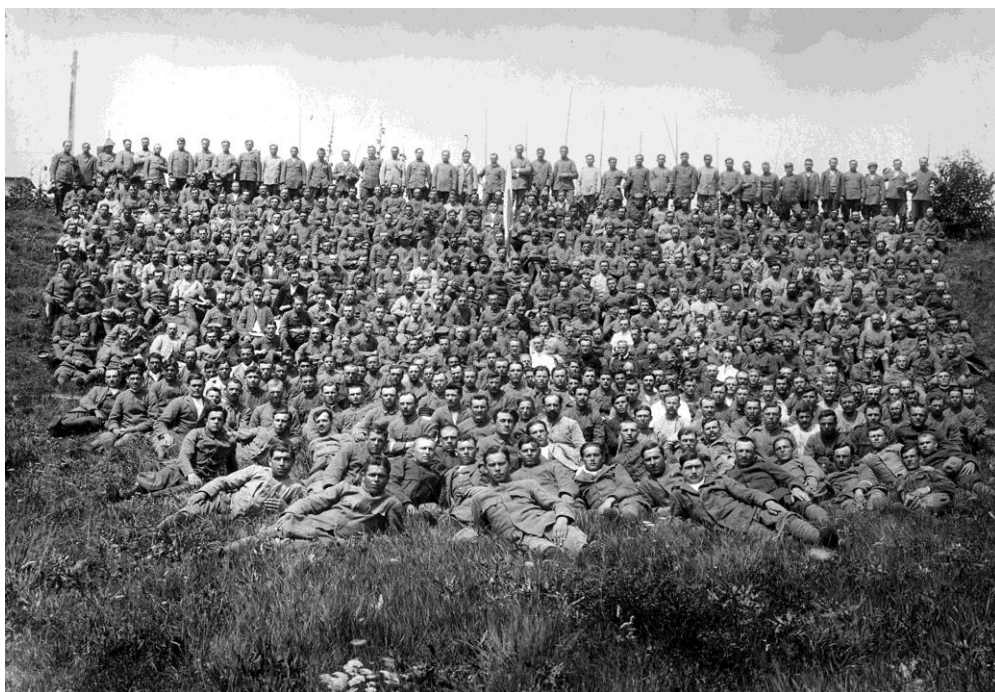

Рис. 40. Поворотці з італійського полону після прибуття до Лебрінгу (Австрія). Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, А-98, од. обл. 263.

Рис. 41. Монумент-осуарій в пам'ять про полонених австро-угорської армії на території цвинтаря Каїра (район м. Кассіно, розташований за 4 км на північ від міста). Сам цвинтар розташований на віддалені приблизно одного кілометру від табору Кассіно (фото Карло Нардоне, з його особового архіву).